

Van droom naar nachtmerrie:

Over de utopie en de dystopie.

Ineke Vanobbergen

Masterproef

Prof. dr. Bart Vervaeck

Universiteit Gent

2008-2009

Dankwoord

Graag zou ik een aantal mensen die al dan niet bewust een bijdrage hebben geleverd tot deze masterproef in de schijnwerpers willen zetten.

Om te beginnen heeft Prof. dr. Bart Keunen in zijn hoorcollege “Literatuur en maatschappij” een aantal artikels besproken die nauw aansloten bij mijn onderzoeksvraag. Zijn hoorcollege en de bijbehorende artikels hebben het onderwerp van mijn masterproef uitgebreid en meer diepgang gegeven. Bovendien heeft hij na het lezen van het abstract enkele leestips gegeven om het theoretische gedeelte van mijn onderzoek nog verder uit te diepen.

Ook Prof. dr. Sascha Bru heeft zijn steentje bijgedragen door enkele namen te vermelden van auteurs die interessante boeken over de utopie schreven.

Als laatste, maar zeker niet de minste, wil ik mijn promotor, Prof. dr. Bart Vervaeck, bedanken. Zowel bij het definitieve onderwerp vastleggen als bij het kiezen van primaire en secundaire literatuur heeft hij zijn deskundig advies gegeven. Het hele academiejaar lang was hij steeds bereid om mijn teksten na te lezen en inhoudelijke en stilistische aanwijzingen te geven. Zelfs binnen de week! Daarvoor mijn oprechte dank.

Ineke Vanobbergen

Je hoeft niet meer te lopen, je bent al aangekomen.

Tich Nhat Hahn

Inhoudstafel

Inhoudstafel	2
Inleiding	4
I. Theoretische inleiding	6
A. Geschiedenis en evolutie	6
B. De utopie	9
1. Insularisme	10
2. Totalitarisme	12
3. Collectief geluk	13
4. Zuiverheid	14
5. Het belang van opvoeding en onderwijs	15
6. Geweld en conservatisme	15
7. Relatie tot de hedendaagse maatschappij	16
C. De dystopie	17
1. Verschillen met de utopie	18
2. Gelijkenissen met de utopie	19
D. Conclusie	22
II. Praktijkonderzoek: analyse van de romans	23
A. Hugo Raes: De verwoesting van Hyperion	23
1. Inleiding	23
2. Beknopte samenvatting	23
3. Insularisme	24
4. Totalitarisme	26
5. Collectief geluk	28
6. Zuiverheid	30
7. Het belang van opvoeding en onderwijs	33
8. Geweld en conservatisme	34
9. Relatie tot de hedendaagse maatschappij	35
10. Conclusie	37
B. Hafid Bouazza: Paravion	38
1. Inleiding	38
2. Beknopte samenvatting	38
3. Insularisme	40

4.	Totalitarisme _____	42
5.	Collectief geluk _____	45
6.	Zuiverheid _____	46
7.	Het belang van opvoeding en onderwijs _____	47
8.	Geweld en conservatisme _____	48
9.	Relatie tot de hedendaagse maatschappij _____	51
10.	Conclusie _____	53
C.	Dirk van Weelden: Het middel _____	55
1.	Inleiding _____	55
2.	Beknopte samenvatting _____	55
3.	Insularisme _____	56
4.	Totalitarisme _____	58
5.	Collectief geluk _____	62
6.	Zuiverheid _____	63
7.	Het belang van opvoeding en onderwijs _____	65
8.	Geweld en conservatisme _____	66
9.	Relatie tot de hedendaagse maatschappij _____	67
10.	Conclusie _____	69
III.	Algemene conclusie _____	72
A.	Vergelijking van de besproken romans _____	72
B.	Evolutie? _____	75
1.	Insularisme _____	75
2.	Totalitarisme _____	75
3.	Collectief geluk _____	75
4.	Zuiverheid _____	76
5.	Het belang van opvoeding en onderwijs _____	76
6.	Geweld en conservatisme _____	76
7.	Conclusie _____	76
C.	Goed of slecht? Droom of nachtmerrie? _____	77
IV.	Bibliografie _____	79

Inleiding

Een masterproef is voor studenten de gelegenheid bij uitstek om persoonlijke obsessies uit te werken. Ze willen hun studie afronden door een onderwerp te behandelen dat niet in de colleges werd besproken. Of door een aspect uit te diepen waar tijdens de opleiding weinig aandacht aan werd besteed. Of ze willen een vierjarige studie afronden met een overzichtelijke verhandeling.

Zo is de keuze om mijn masterproef volledig aan de utopie te wijden óók een obsessie, ontstaan uit de naïeve hoop om een totaliserende studie te maken waarin het verband tussen literatuur en maatschappij centraal staat en waarin de interessantste colleges met elkaar verbonden worden. Ik kwam al snel tot het inzicht dat ook de begrippen ‘overzicht’, ‘synthese’ en ‘logica’ utopisch zijn.

Daarom doe ik in deze masterproef niet de volledige geschiedenis van de utopie uit de doeken. Ook een volledig overzicht van de hedendaagse utopie is hier niet te vinden.

Waar ik me wél op wil richten, is de praktische benadering van dit onderwerp. Dat begint met het afbakenen van de term ‘utopie’. Wat is een utopie en wat zijn de kenmerken?

Bij het bestuderen van de utopie, komt er dadelijk een tweede term naar voren: de dystopie. Een dystopie haalt de idealen van een utopie onderuit door de typische utopische kenmerken uit te vergroten. Ze toont bijvoorbeeld dat de utopische zuiverheid bereikt wordt door geweld. Het is dus een extreme versie van de utopie.

In de praktijk worden utopie en dystopie soms scherp gescheiden. De utopische literatuur kent een schommelbeweging tussen contrasterende tegenpolen, de utopie en de dystopie, die elkaar uitsluiten maar tegelijkertijd bepalen. Geen enkele van de besproken romans is ofwel een utopie ofwel een dystopie. Het is steeds een vermenging van beide types.

Ik wil de verschillen en gelijkenissen tussen utopie en dystopie zowel in theorie als in praktijk onderzoeken. Concreet stel ik in mijn theoretische inleiding een aantal kenmerken voorop die ik tijdens het praktijkonderzoek op de volgende Nederlandstalige romans toepas: *Paravion* van Hafid Bouazza, *De verwoesting van Hyperion* van Hugo Raes en *Het middel* van Dirk van Weelden. In de conclusie toets ik mijn bevindingen aan de postmoderne roman *Zwerm* van Peter Verhelst. Deze roman beantwoordt aan bijna alle kenmerken van de dystopie, maar is merkwaardig genoeg toch utopisch.

De besproken romans behoren allemaal tot een verschillend genre. *Paravion* maakt gebruik van legendes, mythes en sprookjes, terwijl de roman van Hugo Raes tot het sciencefictiongenre behoort. *Het middel* is een filosofische contemplatie over het begrip utopie en kan als een genremix beschouwd worden. Verhelst is dan weer een meester in het door elkaar halen van de verschillende categorieën. Dit alles toont aan dat de utopische dimensie in elk genre aan bod kan komen. Een utopie hoeft dus niet altijd sciencefiction te zijn.

Het lijkt me interessant om onze eigen maatschappij te betrekken bij het analyseren van deze werken. Boeken worden altijd in een bepaalde context geschreven en vooral utopische werken zijn zeer nauw betrokken op de huidige samenleving. Ze worden vaak geschreven uit een onuitgesproken verlangen om de maatschappij te verbeteren. Luk De Vos vergelijkt de utopie met de parabel in verband met hun relatie tot de maatschappij: “De utopie is ad rem, de utopie bestudeert pragmatische oplossingen voor voorliggende problemen. Hoe bestrijd ik hongersnood? Kan kunst de wereld redden, of verban ik de dichters uit de stadsstaat? Zal ik de mensheid zich laten overbevolken, of roep ik Malthus ter hulp? Ach, utopisten zijn loodgieters. De kraan lekt, de utopist zoekt zich een buisje om de leiding te vervangen. De parabelverteller niet. Hij weet dat water uit één en dezelfde kraan komt, er is geen andere” (Stynen 1995: 18).

Mijn masterproef bestaat uit vier grote delen. Ten eerste is er een theoretische inleiding. Die verschaft me een model om het utopische gehalte van de de romans te analyseren, wat het tweede deel van mijn scriptie vormt. Ten derde onderzoek ik de maatschappelijke betrokkenheid in de besproken werken, en ten slotte formuleer ik een conclusie. Daarin vergelijk ik de verschillende genres en plaats ik de romans op een continuüm om aan te duiden in welke mate de verhaallijn utopisch of dystopisch is.

I. Theoretische inleiding

A. Geschiedenis en evolutie

De utopie is zo oud als de mensheid. Dat bewijst Plato met zijn geschriften over de ideale staat. Plato fungeert met zijn werk *De Staat* als basis voor de utopische literatuur. (Achterhuis 1998: 18). De utopie vindt haar oorsprong dus in de Griekse filosofie. Ook de term *utopie* is Grieks: *topos* betekent *plaats*, terwijl de *u* zowel naar *eutopia* (goede plaats) als naar *outopia* (onbestaande plaats) zou kunnen verwijzen (Neuteleers 2006). Volgens Jacoby gebruikt Thomas More het woord “utopie” voor de eerste keer: “The word “utopia”, coined by Thomas More, breathed of possibility” (Jacoby 2005: 6). Ondanks de dubbelzinnigheid van de term, is de bedoeling wel duidelijk: de utopie situeert zich in een verafgelegen plaats. Die plaats kan men op verschillende manieren bereiken: door een reis in de ruimte, door een reis in de tijd of door beide. Men kan de utopie ook bereiken via de droom: “Im Tagtraum nimmt unser Wünschen die vorweggenommene Gestalt von Erfüllung an, der nur das Moment wirklichen Erfülltseins fehlt“ (Ueding 1978: 17).

Tot in de renaissance speelde de utopie zich steeds af in een verafgelegen **ruimte**: “Tot de 19^e eeuw heeft de utopie niet met toekomst te maken gehad maar ging het om een in de ruimte geprojecteerd ideaal, een ver weg gelukkig land (meestal een eiland). Tot de 15^e eeuw is het de herinnering aan een Gouden Tijdperk, bij Plato een geïdealiseerd Sparta, bij de Griekse utopisten een eiland van de zon. In het vroege christendom is het een prospectieve verbeelding van een Koninkrijk Gods, een aards paradijs of het Derde Rijk” (Vogelaar 1987: 230).

In de renaissance staan er twee belangrijke auteurs model voor de utopische geschriften: Thomas More met *Utopia* en Tommaso Campanella met *De Zonnestad*.

More schrijft zijn utopie in een periode waarin mensen hun geloof in god verliezen door aanhoudende problemen zoals de pest. Hieruit groeit de moderne mens die zijn problemen zelf oplost: “After humanity became citified, urbanely introspective, and tentatively atheistic, utopists turned from god on high to man on high” (Snodgrass 1995: xiv). Samen met de moderne mens ontstaat ook de hoop op een betere wereld. Veel mensen zoeken een betere toekomst in Amerika. In de 15^e eeuw is dit continent een verafgelegen ruimte waar alles

mogelijk lijkt. De verhuizing naar Amerika in de hoop daar met een schone lei te beginnen, is dus een reis die een utopische droom najaagt (Neuteleers 2006).

De utopia's van de zestiende tot de achttiende eeuw zijn in essentie rationeel en a-religieus en vanaf de zeventiende eeuw verwachten ze veel heil van de wetenschap als middel om ziekte en armoede te elimineren en de kwaliteit van het leven te verbeteren (Stynen 1995: 45).

In de negentiende eeuw is er een evolutie: de utopische wereld wordt niet meer bereikt door een reis in de ruimte, maar door een reis in de **tijd** (Vogelaar 1987: 231). Dit heeft te maken met het feit dat de wereldkaart steeds minder witte vlekken vertoont dankzij de kolonisatie van de vorige eeuwen. Je zou kunnen stellen dat de utopie een uchronie wordt. Zoals al eerder vermeld kan de *u* uit *uchronie* verwijzen naar *onbestaand*. De situering in tijd is bij een uchronie vaag of de periode waarin het verhaal zich afspeelt bestaat niet. Deze onbestaande periode situeert zich vaak in de toekomst. Volgens Vogelaar schrijft Louis-Sébastien Mercier met zijn werk *L'An 2440* het prototype van de toekomstroman: “Het motto van de roman, ontleend aan Leibniz, geldt voor alle utopieën: ‘Het heden gaat zwanger van de toekomst’. Niettemin blijft de reis in de toekomst, zelfs in de meest geavanceerde technische utopie, een projectie van tradities uit het verleden” (Vogelaar 1987: 232).

De reis in de tijd is niet altijd een sprong voorwaarts, ze kan ook teruggaan naar een vergeïdealiseerd verleden. Mensen willen structuur brengen in de chaos van de huidige maatschappij. Ze denken dat het vroeger anders en beter was en proberen de hedendaagse samenleving te zuiveren door zich te baseren op een mythisch verleden.

Daarnaast worden sociologische utopieën enorm populair. Het verband met de Industriële Revolutie, die met veel ellende en ongelijkheid gepaard gaat, is niet ver te zoeken. Het communistische ideeëngoed en de hoop op gelijkheid zijn utopische dromen die uitgewerkt worden in de literatuur.

Volgens Jacoby is de twintigste eeuw die van de dystopie: “The sixteenth century gave us a new term, “utopia”, and the twentieth gave us “dystopia”, or negative utopia” (Jacoby 2005: 6). Niettemin ontstaan er nog een aantal utopieën zoals *Island* van Huxley, “a utopian novel set on an isolated, oil-rich Indonesian archipelago. In a pacifist Buddhist environment, the personage of Island eliminate hunger and disease, overpopulation, excesses of government and the media, the military, and prisons” (Snodgrass 1995: 281). Stynen noemt dit werk echter “een mooie wereld, waar men de wetenschap en de moraal gebruikt. Een mooie wereld,

waar men op ideale manier volmaakt samen leeft, maar een wereld die bedreigd wordt door financieel-economische verzuchtingen van de buitenwereld. De beschrijving van een paradijs, waarvan men nog moeilijk kan aannemen dat de auteur er zelf in geloofde” (Stynen 1995: 46).

Over de toekomst van de utopie is men het niet eens. Het ziet er naar uit dat de dystopie de dominante trend zal blijven in de eenentwintigste eeuw, zowel in de politiek als in het literaire landschap. De utopische maatschappij is zijn geloofwaardigheid kwijt, maar de utopische literatuur niet: “Wanneer men de utopische traditie beschouwt onder de januskop van ideaal en waarschuwing, dan blijft er ongetwijfeld materiaal genoeg om ze ook literair voort te zetten. Om niet alleen te blijven dromen van een vroegere wereld waar het beter was of een toekomstige nieuwe orde, [...] maar om ook met onverminderde ijver kritisch te blijven staan tegenover zoveel zuiverheidsverheerlijking die telkens opnieuw in killing fields dreigt te ontaarden” (Stynen 1995: 327).

De prototypische utopie komt minder voor, maar het utopische gedachtegoed is nog steeds even populair als in de oudheid. Mensen hebben dromen en verlangens en zullen die altijd blijven hebben. In dat opzicht is het utopische gedachtegoed nog lang niet uitgestorven. Aangezien de literatuur een uitstekend medium is om idealen te verwoorden, is de utopische literatuur dus nog niet aan verdwijnen toe.

B. De utopie

De utopie wordt vaak met sciencefiction geassocieerd, als iets dat ver van ons bed staat. Maar het utopische gedachtegoed is nauwer met onze maatschappij verbonden dan we op het eerste gezicht zouden denken: “Every twentieth-century dictator from Hitler to Pol Pot and every twenty-first-century terrorist gets labeled a utopian. A recent exhibition of utopias in New York and Paris included photographs of an Israeli kibbutz and a Nazi concentration camp, as if each represented a viable utopia” (Jacoby 2005: x). Toch mag de utopie niet vereenzelvigd worden met elke ideologie: “Even before the Nazis seized power, their ideologues came closer to calling for genocide than for utopian peace and brotherhood” (Jacoby 2005: xi). Even later besluit Jacoby dat “it is for the most part, nationalist, ethnic, and sectarian passions – not utopian ideas – that drive global violence” (Jacoby 2005: xii).

De kracht van utopische ideeën mag niet onderschat worden. Hun ideologie ligt vaak aan de basis van revoluties: “Utopian thinking does not undermine or discount real forms. Indeed, it is almost the opposite: practical reforms depend on utopian dreaming – or at least utopian thinking drives incremental improvements” (Jacoby 2005: 1). Die kracht hangt nauw samen met het probleemoplossend vermogen van het utopische gedachtegoed. Volgens Morson is het “especially interesting to compare utopia with another modern genre of problem solving, the detective story – a genre which emerged in the “golden age of utopia,” the nineteenth century and which, like utopia, also reflects a faith in the adequacy of reason to solve all problems” (Morson 1981: 84).

De utopische roman is een literair genre dat sterk aan conventies gebonden is. De utopie lijkt open te staan voor fantasmagorische elementen, maar dat is enkel schijn. Fantasie en allesomvattendheid staan lijnrecht tegenover elkaar in dit genre. De lezer heeft weinig verbeelding nodig want alles wordt tot in het kleinste detail beschreven. Dat gaat van de opbouw van de stad tot de samenstelling van maaltijden. De personages hebben een heel beperkte bewegingsvrijheid, waardoor er geen ruimte is voor fantasie. Automatisch beperkt dat ook de verbeeldingsmogelijkheden van de lezer.

De utopie is heel ‘typisch’ in de zin dat bepaalde aspecten steeds terugkomen. Zelfs één van de eerste utopische geschriften zoals *De Staat* van Plato, onderscheidde enkele basiskennmerken: “Il doit y avoir, dit Platon abordant le domaine moral, quatre vertus dans

l'État: sagesse, courage, tempérance et justice. La sagesse politique doit être enseignée, elle est le fait de la minorité dirigeante. Le courage doit se trouver chez les guerriers ; mais la tempérance qui est emprise sur les passions, doit être présente dans le coeur de chaque homme. La justice se manifeste dans la constance de chacun à remplir son emploi, l'injustice dans la paresse ou l'empiétement sur les fonctions d'autrui" (Servier 1967: 38).

Deze vier kenmerken komen in bijna alle utopische romans aan bod. Met het verstrijken van de tijd werden deze karakteristieken uitgebreid. Ik som hieronder de voornaamste kenmerken op. Daarna pas ik ze stelselmatig toe op de verschillende romans. Bij het samenstellen van mijn lijstje, heb ik me vooral gebaseerd op het werk van Stynen ¹ en Achterhuis ².

1. Insularisme

De utopie speelt zich steeds af in een onbereikbaar gebied. Dat kan zowel onbereikbaar in tijd als in ruimte zijn (zie boven): "Utopia has no discernible place, no measurable dimensions" (Snodgrass 1995: xiii). Het utopische gebied kan dus enkel via een reis of een droom bereikt worden: "L'accès de l'utopie qui est voyage ou rêve" (Servier 1967: 319). Dit isolement beschermt de gelijkvormigheid. Contact met andere gemeenschappen zou de autonomie van

¹ Stynen (1995: 68-79) karakteriseert de utopie als volgt: het insularisme, relatie tot de hedendaagse maatschappij, belang van politieke en sociologische ideeën, het ontbereren van geschiedenis in de utopische staat, gelijkheid en regelmaat die zich uit in unanimiteit en collectief geluk, afwezigheid van elk vrijheidsbeginsel, het totalitaire regime, conservatisme, ascetisme en het didactisch aspect.

² Achterhuis (1998: 55 – 93) onderscheidt de volgende kenmerken om een tekst utopisch te noemen: de onderschikking van het individu, geloof in de maakbaarheid van een maatschappij, totaliteit en detail in de panoptische blik, een radicale breuk voor een nieuw begin, de Lex Sexualis, de zuivering, plaats en verdeling van de arbeid, het belang van opvoeding en onderwijs, geluk en geweld.

het utopische gebied bedreigen. Stynen merkt wel op dat dit niet betekent dat “men een toevallige bezoeker niet gastvrij zal ontvangen. Integendeel, men zal hem desgewenst de hele maatschappij laten bezoeken, en uitleg verstrekken, opdat hij verrijkt met ruimere inzichten weer zou keren” (Stynen 1995: 71).

Het insularisme gaat gepaard met tijdloosheid: “Le temps devient lui-même une dimension aussi incertaine que l’espace” (Servier 1967 : 323). Er is geen geschiedenis en geen toekomst: “La topographie de l’utopie qui souligne son isolement, sa situation imprécise dans le temps, sa nostalgie du passé” (Servier 1967: 319).

Het enige toekomstperspectief is dat van de statische maatschappij, alles moet blijven zoals het is. Dat klinkt ook logisch, want als een staat zou veranderen in de toekomst, zou dat impliceren dat de hedendaagse samenleving niet ideaal is. Aangezien de ideale toestand al bereikt is, moet de toekomst geen verandering meer brengen.

Net zoals het gebrek aan toekomstvisie, is er ook geen behoefte aan geschiedenis. Meestal worden alle banden met het verleden zelfs bewust verbroken. De utopist wil namelijk opnieuw beginnen en de fouten uit het verleden niet meer begaan. De fundamenten van het verleden worden tot op de grond afgebroken. De wetenschappers en filosofen uit de geschiedenis kunnen de utopiërs niets meer bijleren, ze zorgen hoogstens voor wat leesgenot. Achterhuis formuleert dit als volgt: “De beroemde uitspraak van Henri Ford, ‘geschiedenis is apekool’, is dan ook een van de hoekstenen waar Huxley’s Heerlijke Nieuwe Wereld op gebouwd is. Orwell radicaliseert dit idee. In Oceanië wordt de geschiedenis voortdurend herschreven. Het verleden bezit geen enkele vastheid meer, zodat de maatschappij als het ware in een steeds opnieuw begonnen heden opgesloten wordt” (Achterhuis 1998: 72).

Jameson voegt daaraan toe dat de temporaliteit van de utopie heel bijzonder is: “It is worth pointing out that at some point discussions of temporality always bifurcate into the two paths of existential experience (in which questions of memory seem to predominate) and of historical time, with its urgent interrogations of the future. I will argue that it is precisely in Utopia that these two dimensions are seamlessly reunited and that existential time is taken up into a historical time which is paradoxically also the end of time, the end of history” (Jameson 2005: 7).

2. Totalitarisme

Unanimititeit is een belangrijk aspect in het utopisch universum. Iedere burger maakt deel uit van een groter geheel. De focus ligt op de gemeenschap en niet op het individu. De maatschappij is volmaakt en duldt noch fantasie noch uitzonderingen. Alles past perfect in het totalitaire systeem. Dit alles draagt bij tot het collectief geluk.

Personen zijn onderling inwisselbaar en gelijk. “De gelijkheid is nefast voor iedere individualisering en in de utopie wordt het individu dan ook vlot opgeofferd aan de belangen van de gemeenschap” (Stynen 1995: 76). De inwoners hebben het gevoel dat ze tot dezelfde familie behoren: “Les habitants de l’utopie ont l’impression profonde d’appartenir à une même famille, d’être les fils de la même mère: un thème que l’on retrouve souvent à l’origine des peuples dans les civilisations traditionnelles” (Servier 1967: 327).

Het aspect van de arbeid wordt vaak weggemoffeld in een utopie: “[...] the question of work or labor, a significant absence from their lists, but an inevitable issue in our current world” (Jameson 2005: 147). Als de arbeid toch aan bod komt, gebeurt dat op een subtiele manier. Elk individu heeft zijn taak in de samenleving en ook de arbeid wordt gelijk verdeeld: “Les citoyens des cités radieuses entendent travailler pour la société et tenir d’elle tout ce dont ils peuvent avoir besoin” (Servier 1967: 336). Als alle mensen dezelfde vernederende taak uitvoeren, vermindert het vernederende aspect en verdwijnt de problematiek rond de arbeid. Op die manier blijven ook de klassenverschillen binnen de perken.

Daarnaast is er een totale afwezigheid van elk vrijheidsbeginsel. Zelfs liefde en seksualiteit zijn uit de staat verbannen. Dit zijn immers elementen die de gemeenschap in gevaar kunnen brengen. Liefde draait om persoonlijkheid en een persoonlijkheid hebben is uit den boze.

Een ander kenmerk dat Achterhuis aanhaalt, is het belang van het detail: “Utopieën [worden] gekenmerkt door een grote aandacht voor het miniemste detail. De wijze van wonen, de mode, liefde en seksualiteit, het gebruik van de maaltijden, ze worden vaak tot in de kleinste bijzonderheden beschreven” (Achterhuis 1998: 65). Ook dit draagt bij tot het totalitaire van de utopie, want een systeem kan pas goed functioneren als elk detail en onderdeel zijn juiste plaats kent. Zelfs het kleinste afwijkende onderdeel kan het hele systeem ontwrichten.

Dit volmaakte systeem moet in stand gehouden worden door een aantal instituties die regelmaat en stabiliteit verzekeren. De wetgever is een bijna goddelijke macht, hij staat bovenaan de strak afgelijnde hiërarchie.

Een bijkomende manier om de orde te bewaren, is het panoptische principe³. Dit principe impliceert dat de mens uit zichzelf niet goed is. Als de mens goed was, zou voortdurende controle en observatie overbodig zijn. De mens in de utopie is dus niet anders dan de traditionele mens. Daarom gaat een utopie altijd gepaard met geweld (zie 7).

3. Collectief geluk

De grote aantrekkingskracht van een utopie, is het geluk dat ze uitstraalt.

Het geluk staat lijnrecht tegenover de trauma's uit het verre verleden. Hoe traumatischer het verleden was, hoe schitterender het geluk zal zijn in de utopie (Achterhuis 1998: 90).

Alles en iedereen heeft zijn plaats in de maatschappij. Er heerst geen armoede en geen hebzucht. De staat organiseert het geluk en de inwoners zijn verplicht om te gehoorzamen en gelukkig te zijn.

Eén van de grote vraagstellingen in verband met het geluk in de utopie is de volgende: hoe gaat men om met schaarste en rijkdom? Deze twee elementen bepalen immers het geluk van

³ Het Panopticum is een architectonisch project ontworpen door Jeremy Bentham. Het is gemaakt om bijvoorbeeld gevangenen te controleren. Dit doet men aan de hand van een cirkelvormig gebouw met aan de buitenkant cellen. In het midden van de cirkel staat een observatietoren van waaruit men de cellen voortdurend kan observeren. Het bijkomende effect is dat de gevangenen weten dat ze altijd zichtbaar zijn en dus eigenlijk zelf cipier worden. De aanwezigheid van een constante observatiemogelijkheid dwingt op die manier gehoorzaamheid af bij de gevangenen. Volgens de filosoof Michel Foucault is het Panopticum van Bentham een disciplineringsmachine en een laboratorium van macht en kennis (Westerink & De Wit 1994).

de inwoners. Achterhuis antwoordt: “Als schaarste in fundamentele zin bestaat uit een discrepantie tussen menselijke behoeften en de middelen om deze te bevredigen, bestaan er theoretisch twee mogelijkheden om deze als onbevredigend ervaren condition humaine te overwinnen. De behoeften kunnen gecontroleerd en eventueel beperkt worden, of de middelen om zich te bevredigen kunnen worden uitgebreid. Meestal kiezen utopieën voor een mix van beide benaderingen. Naast de nadruk op arbeid die een hoge productie en tenslotte overvloed belooft, wordt ook vaak voor een wijze regulering van de behoeften gekozen. Dit laatste is vooral de weg die de Utopiërs volgen” (Achterhuis 1998: 88).

Niettemin is er een duistere kant aan dit geluk. Het collectieve geluk domineert het individuele geluk, wat wil zeggen dat men er niet voor terug zal deinzen een offer te brengen om het grote geluk van de maatschappij te behouden. Hetzelfde principe geldt voor het genot: het persoonlijke genot mag de samenleving niet in de weg staan. Inwoners mogen genieten, maar zodra iemand een bedreiging vormt voor de maatschappij, wordt de persoonlijke vrijheid aan banden gelegd.

Het grote geluk gaat met andere woorden gepaard met het verminderen of het verdwijnen van persoonlijke verlangens en behoeften. Ascetisme is dus een belangrijk kenmerk van de utopie.

4. Zuiverheid

Zuiverheid en zuivering zijn ook belangrijke kenmerken, meestal zelfs de gevaarlijkste. Zij kunnen de utopie tot een dystopie maken. Het leven van een utopiër is getekend door een niet aflatende drang naar zuiverheid. “La pureté est le caractère dominant des mœurs utopiennes: la même pureté ignorante, puérile que les navigateurs étaient partis chercher au Paradis terrestre, au bout de l’espace et du temps” (Servier 1967: 330).

Buitenstaanders moeten vaak de vuile klusjes opknappen zodat de inwoners rein blijven. Achterhuis illustreert dat aan de hand van *Utopia* van More. De slachthuizen bevinden zich buiten de stad en men huurt slaven in “voor het slachten en schoonmaken van het vlees. De Utopiërs willen er namelijk niet aan gewend raken om dieren te doden en in stukken te hakken” (Achterhuis 1998: 78). De link naar onze maatschappij is hier trouwens niet ver te zoeken. Het vlees in de supermarkt verschijnt ook keurig verpakt. Het volledige proces dat eraan vooraf gaat, wordt doodgezwegen en is taboe. Mensen kunnen het ingepakte stukje vlees mee naar huis nemen en klaarmaken zonder zich daar verder vragen bij te stellen.

Het feit dat men met buitenstaanders werkt om de vuile klusjes op te knappen toont aan dat er een strikte scheiding is tussen ‘wij’ (de inwoners) en ‘zij’ (de buitenstaanders). Zuiverheid

gaat steeds gepaard met uitsluiten van anderen en dat uitsluiten kan al snel leiden naar zuivering. Zieke elementen worden uit de maatschappij gehaald en dat kan soms catastrofale gevolgen hebben.

Het kristal is een hele mooie metafoor voor de utopie. In de eerste plaats omdat het zuiverheid en puurheid vertegenwoordigt. Daarnaast bestaat een kristal uit perfecte geometrische structuren: “Elk onderdeelje vormt, zoals dat in de utopie ook het geval is, een exacte afspiegeling van het geheel” (Achterhuis 1998: 79).

5. Het belang van opvoeding en onderwijs

Het didactische element is belangrijk voor de garantie op een zekere toekomst. Door mensen op te leiden, krijgen de utopiërs namelijk controle over hun toekomstige leiders. Eliott formuleert het als volgt: “[...] by analyzing scientifically the processes of the present, man can bring the conditions of the future within de range of his knowledge, so that he can control the form of the future. The Shape of Things to Come can be known and altered for the better” (Elliott 1970: 85-86).

Opvoeding en onderwijs gaan ook uit van een zuiverheid. Een baby wordt als een onbeschreven blad geboren en daar willen de utopiërs gebruik van maken door de jeugd zo rein mogelijk op te voeden.

Het valt wel meteen op dat dit aspect enkel in de meest typische utopieën belicht wordt. Dit wordt heel duidelijk bij de analyse van de romans.

6. Geweld en conservatisme

De onderdrukking van het individu geeft al aan dat een utopie niet enkel rozengeur en maneschijn is. Het leven in zo'n hemelse maatschappij kan al snel een hel worden als je van het pad afwijkt. Aangezien een utopie opgebouwd is volgens een strikt systeem dat geen afwijkingen toelaat, klinkt het logisch dat er geweld nodig is om dit gezag te blijven handhaven. Een maatschappij die met zuivering werkt is gewelddadig. En het geluk is schijn. Gek genoeg valt dit enkel op als de lezer zich inbeeldt dat hij in die maatschappij leeft. Voor de buitenstaander lijkt het immers een perfect gesloten en rationeel systeem.

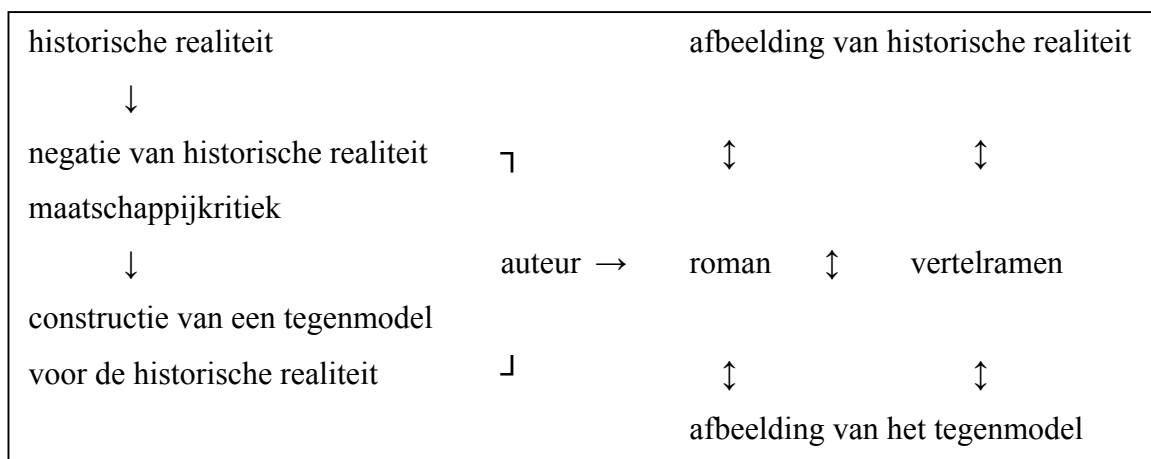
Een utopie wordt dan ook vanuit het perspectief van de buitenstaander gelezen, zodat de lezer de gruwelijke waarheid achter de schijn niet hoeft te zien. Maar vanuit het vertelperspectief van een inwoner verandert de hele situatie. De lezer identificeert zich met het personage uit

het verhaal waardoor de dystopische elementen niet langer verborgen blijven (Stynen 1995: 58).

Het systeem moet en zal blijven zoals het is, ongeacht het geweld dat daarvoor nodig is. Een utopische maatschappij is dus conservatief. Er is geen plaats voor vernieuwing. Vernieuwing betekent namelijk vaak verbetering, en verbetering is niet nodig aangezien de maatschappij nu al perfect is. Dit is een strakke redenering waar geen speld tussen te krijgen is.

7. Relatie tot de hedendaagse maatschappij

Volgens Stynen ontstaan veel utopieën uit ontevredenheid over de hedendaagse maatschappij (Stynen 1995: 71). Om dit te illustreren gebruikt hij een schema van Michael Winter:

In een utopie wordt vaak een beeld vooropgesteld dat een tegenstelling is van de huidige maatschappij. Dit schema toont dat de afbeelding van een utopisch tegenmodel een afspiegeling kan zijn van de historische realiteit. Dit kan zowel op het niveau van het boek als op het niveau van de werkelijkheid. De roman kan de historische realiteit weergeven en daar een ‘beter’ alternatief tegenover stellen. Maar in de maatschappijopvatting van de auteur kan er ook een sterke tegenstelling bestaan tussen de huidige maatschappij en zijn idealistische ideeëngoed.

Het is dus belangrijk om bij het lezen van een utopische roman de relatie tot de maatschappij in het achterhoofd te houden. Een nadeel is dat dit vaak beperkend werkt. Een utopie kan gemakkelijk zijn actuele dimensie verliezen: “Een utopie zal slechts leefbaar en leesbaar blijven wanneer ze dat moeilijk te definiëren wezen der sociale verhoudingen, van steeds terugkerende toestanden beschrijft en op die manier de grenzen van haar eigen tijd transcendeert” (Stynen 1995: 73).

C. De dystopie

The peak of Utopia is steep; the serpentine road which leads up to it has many tortuous curves. While you are moving up the road you never face the peaks, your direction is the tangent, leading nowhere. If a great mass of people are pushing forward along the serpentine they will, according to the fatal laws of inertia, push their leader off the road and then follow him, the whole movement flying off at a tangent into the nowhere.

Arthur Koestler, *The Yogi and the Commissar* (1945) Uit: *Utopia & Anti-Utopia in Modern Times* (Kumar 1987: 99).

Jacoby stelt een belangrijke vraag in verband met de dystopie: “Is dystopia the opposite of utopia – in the same way that slavery is the opposite of freedom or cold is the opposite of hot – or does dystopia grow out of utopia?” (Jacoby 2005: 7). Hij komt tot de volgende conclusie: “Few would claim that freedom leads to slavery or that frigid water will boil, but many do argue that utopia leads to dystopia – or that little distinguishes the two in the first place” (Jacoby 2005: 7).

Moylan gaat nog een stap verder en maakt een onderscheid tussen utopie, anti-utopie en dystopie: “Dystopias negotiate the social terrain of Utopia and Anti-Utopia in a less stable and more contentious fashion than many of their eutopian and anti-utopian counterparts” (Moylan 2000: 147). Daarnaast maakt hij een onderscheid tussen de geschiedenis en de literaire vorm:

<u>Historical Antinomies</u>	
Utopia (historical) (novum)	Anti-Utopia (universal) (pseudo-novum)
<u>Literary Forms</u>	
Utopia/eutopia (radical hope)	Anti-utopia (cynicism, despair)
Dystopia (militant pessimism) (epic, open)	Pseudo-dystopia (resigned pessimism) (myth, closed)

FIGURE 5.1 History and Form (Moylan 2000: 157)

Zowel de geschiedenis als de literatuur kunnen voorgesteld worden via tegenstellingen.

In de geschiedenis is er sprake van een contradictie tussen bepaalde wetten: je hebt de utopische maatschappij en de anti-utopische maatschappij. De utopische maatschappij beschrijft een ideale toestand als spiegelbeeld van de eigen, zogezegd slechte gemeenschap. Een anti-utopie legt de nadruk op het falen van de maatschappij: de huidige samenleving is slecht en zal niet veranderen (Moylan 2000: 156). Het gaat in de maatschappij zelf dus om idealen en denkbeelden, die al dan niet worden uitgevoerd in de realiteit.

In de literatuur gaat het om de beschrijving van een utopische, een anti-utopische, een dystopische of een pseudo-dystopische maatschappij met elk hun eigen kenmerken zoals cynisme bij de anti-utopie en pessimisme bij de dystopie.

Dit schijnbaar perfecte onderscheid tussen de verschillende categorieën blijkt utopisch, want een toepassing van dit schema op de besproken romans is onmogelijk. Zo beantwoordt *Paravion* tegelijkertijd aan de criteria van een utopie, een anti-utopie en een dystopie. De hoop is sterk aanwezig, maar dat wordt wel gecombineerd met cynisme en pessimisme.

1. Verschillen met de utopie

Het is ondertussen wel duidelijk dat de utopie enkele duistere kanten heeft. Wie in opstand wil komen, wordt gestraft. De angst is dus sterk aanwezig. In de dystopie wordt die angst dan ook getoond en niet weggemoffeld onder het mom van een gelukkige samenleving. “De anti-utopische mens wordt geconfronteerd met een dubbele angst voor het onbekende. De onbekende straf die heel erg zal zijn, en de onbekende instantie van wie de straf zal uitgaan. De indoctrinatie en de controle die door de staat uitgeoefend worden, dragen er toe bij dat de angst onmenselijke proporties aanneemt. Slechts één vorm van angst bestaat niet meer, de angst dat de basis van alle beschaving, de staat, zou kunnen vernield worden” (Stynen 1995: 49).

Het is wel zo dat deze angst enkel bij de revolutionairen aanwezig is. De grote massa stelt zich geen vragen en volgt braaf en gelukkig het voorgeschreven patroon. In een utopie stelt niemand zich vragen. Er is geen spoor van angst te bekennen, want revolutionaire ideeën krijgen er toch geen kans.

Daarnaast is er nog een tweede belangrijk verschil, namelijk het vertelperspectief. De utopie wordt verteld door een buitenstaander. Dit kan zowel een intradiëgetische als een extradiëgetische verteller zijn. Zo kan het verhaal verteld worden vanuit het oogpunt van een toevallige bezoeker. Wanneer deze een rondleiding krijgt en het maatschappelijke systeem

aan hem wordt uitgelegd, vallen de negatieve elementen zoals de zuiveringsmethoden niet meteen op. De organisatie van de samenleving klinkt logisch en rationeel. Het gaat zelfs zo ver dat de negatieve aspecten van de utopie nodig lijken om die perfecte samenleving te krijgen. In de dystopie worden die negatieve aspecten veel meer in de kijker gezet.

Zo maakt de dystopie bijvoorbeeld duidelijk dat het conservatisme van de utopie slecht afloopt. Het systeem wordt vaak ontwricht en dat loopt uit op een totale catastrofe. Een statische maatschappij is gedoemd om uit te doven. Zonder dynamiek blijft niets in evenwicht (Stynen 1995: 59). *De verwoesting van Hyperion* is hier een perfect voorbeeld van: de perfecte maar statische maatschappij gaat ten onder aan de dynamische en revolutionaire kracht van de ratten.

Een ander groot verschil ligt in de spanning tussen geluk en vrijheid: “Wil de auteur, ten koste van wat dan ook het GELUK van de mensen, dan krijgen we een positief beeld van de toekomst, een utopie. Wil de auteur daarentegen koste wat het wil de VRIJHEID van de mens, dan krijgen we negatieve perspectieven, een anti-utopie. In beide gevallen echter zal er kritiek op de maatschappij gegeven worden. In de utopie zal de schrijver stellen dat we nog ver van het ideaal verwijderd zijn, in de anti-utopie zal hij ons waarschuwen dat we al op de slechte weg zijn want lees maar tot welke toestanden de nu aanwezige tendensen kunnen leiden” (Stynen 1995: 87).

2. Gelijkenissen met de utopie

Er is weinig of geen secundaire literatuur die de gelijkenis tussen utopieën en dystopieën bespreekt. Daarom probeer ik zelf de vooropgestelde kenmerken van de utopie te vergelijken met de dystopie.

De beschrijving van tijd en ruimte van de dystopie is dezelfde als bij de utopie. Beide types voldoen aan de kenmerken van het **insularisme**. De tijdruimtelijke situering is heel vaag of zelfs onbestaande.

Ook het **totalitarisme** is bij de dystopie aanwezig, al toont dit genre explicieter dan de utopie dat de maatschappij niet perfect is. De defecten en tekortkomingen van de maatschappij worden niet verhuld. Toch krijgt de lezer een overzichtelijk beeld van de dystopische wereld.

Het **collectief geluk** komt ook voor in een dystopie, maar er zullen altijd een paar personages zijn die geen deel uitmaken van dat geluk. Soms is dat collectieve geluk er zelfs ten koste van de benadeelde personages. Zo kunnen de ratten uit *De verwoesting van Hyperion* pronken met prachtige sieraden, maar die juwelen worden wel gemaakt uit mensen. In een utopie lijkt echter iedereen gelukkig.

Als **zuiverheid** belangrijk is in de dystopische maatschappij, is dat een slecht teken. Meestal zuivert de gemeenschap dan alle onvolmaakte dingen of mensen en dat leidt tot heel wat geweld. De grootste utopische denkers hechten veel belang aan zuiverheid en dat eindigt meestal heel gewelddadig. Hitler was geobsedeerd door de zuiverheid van het arische ras en hij wou de ‘onzuivere’ joden elimineren. Als deze uitroeiing voltrokken zou zijn, zou Duitsland er veel beter aan toe zijn. Iedereen weet ondertussen dat Hitlers utopische zuiverheidsgedachten met heel wat geweld gepaard gingen en dat zijn utopische rijk één van Europa’s grootste dystopieën geworden is.

Het **belang van opvoeding en onderwijs** is ook bij de dystopie aanwezig. Er zijn op dit vlak geen merkbare verschillen tussen beide genres. De dystopie toont enkel dat het opvoedings- of onderwijssysteem niet deugt.

Geweld en conservatisme zijn alomtegenwoordig in de dystopie. Ze worden ook veel minder verhuld, zodat duidelijk gemaakt wordt dat de maatschappij gewelddadig is en niet openstaat voor veranderingen.

Zowel de dystopie als de utopie worden geleid door één almachtige heerser. In de utopie wordt er niet aan zijn macht getwijfeld, terwijl men er in de dystopie vanuit gaat dat die heerser corrupt zal worden.

Ook een **relatie tot de hedendaagse maatschappij** is zeker aanwezig in een dystopische roman. Terwijl de utopische roman eerder een afspiegeling is van de eigen maatschappij, is de dystopie een uitvergroting van onze samenleving.

De utopie en de dystopie zijn dus nauw met elkaar verbonden. De utopie zou er niet zijn zonder de dystopie:

“As nightmare to its dream, like a malevolent and grimacing *doppelgänger*, anti-utopia has stalked utopia from the very beginning. They have been locked together in a contrapuntal embrace, a circling dance, that has checked the escape of either for very long” (Kumar 1987: 99).

II. Praktijkonderzoek: analyse van de romans

A. Hugo Raes: *De verwoesting van Hyperion*

1. Inleiding

De verwoesting van Hyperion is een van Hugo Raes' latere romans: hij publiceerde het boek in 1978.

De roman sluit zeer nauw aan bij het sciencefictiongenre, maar zoals de flaptekst van het boek zegt, kan men het ook lezen als een allegorie, een sprookje, een parabel of een satire.

De verwoesting van Hyperion zou een intertekstuele verwijzing kunnen zijn naar het gedicht *The Fall of Hyperion* van John Keats. Het gaat over de val van de titanen van de Olympusberg. Bovendien zou Raes niet de enige zijn die deze intertekstuele verwijzing in zijn werk opneemt. Dan Simmons, een bekende Amerikaanse sciencefictionauteur, schreef de *Hyperion Cantos*, waarvan één van de boeken zelfs letterlijk de titel *The Fall of Hyperion* draagt.

Van de hier besproken romans beantwoordt deze roman het meest aan de vooropgestelde utopische kenmerken. Toch blijkt dat utopie en dystopie zelfs hier niet zo gemakkelijk te onderscheiden zijn.

2. Beknopte samenvatting

Hyperion!
roze parel in het groen
Enige schittering zichtbaar in de wereld,
vanuit het neerdalend heelalschip
ziet de reiziger Haar, de Bekoorlijke,
en weet van haar ontstaan
in verre tijden, toen zij een eiland werd in de stilte,
een eiland van de geest,
de bron van overleven,
door een der oudsten van ons ras
nog indertijd genoemd Robinsonia... (11)

Een kleine groep mensen overleeft de verwoesting van de aarde en ontwikkelt een eigen hyperbeschaving: Hyperion. Dankzij hun wetenschappelijke en technologische vooruitgang zijn de inwoners onsterfelijk. Ze leven van poëzie en wijsheid. Vrede en vrijheid kenmerken hun maatschappij.

Door de grote ramp zijn alle diersoorten behalve de haaien en de ratten uitgestorven. Deze laatste hebben zich rond Hyperion gesetteld en zijn dankzij speciale kweekprogramma's steeds meer naar de mensen toe geëvolueerd. Zij ontwikkelen een eigen beschaving, Rensadia, en richten scholen op om de rensen zo goed mogelijk te onderwijzen. Zij streven namelijk naar dezelfde geestelijke en maatschappelijke ontwikkeling als die van de Hyperianen.

Op een bepaald moment vallen primitieve ratachtigen Rensadia binnen. Eén van hen richt een eigen partij op met de slogan: "Terug naar de natuur, weg met de mensen". De ratten beramen een plan om Hyperion over te nemen. De vredelievende Hyperianen zijn niet gewapend tegen de haat en wellust van de ratachtigen en gaan ten onder aan het geweld. Bijna alle mensen worden koelbloedig afgeslacht. De overblijvende mensen worden als slaaf ingezet of men maakt er juwelen van.

Met hun laatste krachten beramen de meest ontwikkelde rensen een plan. Ze brengen het rattenrijk ten onder door de pest te verspreiden. Als iedereen dood is, zet een laatste ondergedoken team van mensen de noodprocedure in werking die de herrijzenis van Hyperion mogelijk maakt. Alles verloopt volgens plan en Hyperion, het Herzeze, ontwerpt het Reizende Omega-brein dat de hele wereld afreist om de kleinste signalen te observeren. Dit alles om één doel te verwezenlijken en te handhaven: "Het veilig stellen van vrede en vrijheid" (318).

3. Insularisme

Hyperion is zowel in de **ruimte** als in de tijd geïsoleerd. De hele wereldbol is verwoest en Hyperion is het laatste leefbare grondgebied waar de mensen een nieuwe cultuur hebben uitgebouwd. Ze cultiveren de grond en groeien uit tot een perfect geregelde maatschappij. De velden bieden genoeg grondstoffen voor voedsel en de stad is een veilig onderkomen voor de "grote, schokkende bewegingen in hun omgeving: plotse sneeuw of [...] geweld van slaande regen of nijldige hagel" (19).

Dit insularisme betekent niet dat bezoekers of vreemden onwelkom zijn. Integendeel: de Hyperianen tolereren de rensen en gebruiken hen voor de productie van grondstoffen. In ruil

daarvoor krijgen zij voedsel en onderdak in de omringende stad, Rensadia. Ook mensen die terugkomen van een expeditie in de ruimte worden hartelijk verwelkomd met een rondleiding:

“De gids Klimmer had Tmektra en de astronaut al over de rand geholpen en wachtte met uitgestoken hand Mandux op. Hij werd op de brede bekerrand gehesen, en toen keken ze om zich heen, en naar beneden. Het is of je van de rand van een krater het binnenste van de aarde aanschouwt, zei Tmektra. [...] Onverwacht verschijnend, renden de rattuiniërs bliksemsnel rond. Grote verwelkende bloemen die al een vreemde, scherpe geur begonnen te verspreiden, werden in stukken gezaagd, en door werkers weggebracht naar de verteringsgebieden onder de grond. Met man en macht werd gewerkt om een scheef groeiende reuzenbloemtros te beletten een ander kunstwerk te bedelven onder zijn gewicht. Verderop zagen ze een ingewikkelde bloem, gevormd als een sprookjeskasteel, waar de mensen met kijkers naar tuurden. Ze volgden de stippen die de kantelen en torentjes van dit wonder bestegen, en vandaar het panorama van de Hemelse Bloemenvelden in ogenschouw namen: een toverlandschap van pracht en praal” (29).

De rondleiding wordt heel panoramisch en idealistisch beschreven, vanuit het perspectief van de buitenstaander die neerkijkt over het toverlandschap. Meteen daarna duikt het dystopische aspect echter op: “Maar intussen greep in de diepe schaduwvalleien onder de gigantische bloemen iets plaats dat geen der Hyperianen kon vermoeden” (29).

Hyperion is ook geïsoleerd in de **tijd**. Er is wel sprake van een geschiedenis en een toekomst, maar een precieze situering is er niet. De Hyperianen beschouwen de geschiedenis als een afgesloten hoofdstuk waaraan ze hoogstens een paar wijsheden over houden. Zo worden de mensen geduld “op aandringen van een minderheid binnen Hyperion, die totale eerbied voor het leven predikte. Ze kon het extremistische streven van deze groepering historisch en psychologisch duiden: na het grote cataclysmen, de Oorlog der Twee Werelden, was er bijna geen leven meer op aarde overgebleven” (16).

Verder is de geschiedenis een grappig tijdsvermaak voor de hoogontwikkelde Hyperianen:

“Toen ze merkte dat Mandux ook in dit toneel was verschenen, keerde Tmektra zich traag naar hem, kneep haar knieën kuis tegen elkaar, vouwde een arm voor haar borsten en hield de andere voor haar onderbuik. Hij herkende het onderwerp dat zij doelbewust schertsend uitbeelde: een zeer oud, romantisch Amerikaans schilderij waarvan vele reproducties verspreid waren in de woningen van die wereld lang geleden” (14).

Het utopische verhaal legt vaak de klemtoon op de bereikte kennis in het heden. Daarbij gebruikt het de geschiedenis om te tonen hoe barbaars het vroeger was: “Heel, heel lang geleden waren de vrouwen niet dicht. Later maakte de wetenschap aan hun moeilijkheden,

pijn en ellende die daarmee samenhangen, een einde. Zo waren de eerste generaties gesloten vrouwen tot stand gekomen. Nu geleken ze wat het geslacht betreft op de man, maar ze hadden nog borsten. En hun stemgeluid was nog steeds veel lichter en fijner” (15).

Ook de gewelddadige foltering en het daarbij horende sarcasme uit het verleden kunnen de vredelievende Hyperianen en Rensen niet snappen: “Kom nu, Jimmy boy, wees nu niet zo verlegen, je hoeft je toch niet te schamen voor ons, vertel het maar gerust hoor, wij zijn een en al oor. Of scheelt jou nog wat anders, ligt er nog wat anders op je lever, jij rat!!” Dichter voelde iets in zich verstijven, en wendde zich af van het tafereel, terwijl hij nog net zag hoe een van de schurken een ouderwets scheermes opende en er lichtjes mee over de op en neer bewegende adamsappel van de nu hevig transpirerende Jimmy streek. Hij liep met versnelde pas verder” (51). De Rens Dichter is helemaal verbouwereerd als hij dit tafereel in het “Museum Boekland” bekijkt via de MD-projecties. Ook de woordspeling “jij rat” duidt aan hoe gewelddadig de mensen vroeger waren: ze hadden geen respect voor andere diersoorten, in tegenstelling tot de tolerante Hyperianen.

4. Totalitarisme

Hyperion is, net zoals de klassieke utopie, een totalitaire stad. Iedereen heeft er zijn **plaats** en functie en uitzonderingen worden amper toegelaten. Zo is er een strikte **taakverdeling** voor mensen, die zich bezighouden met het verbeteren van technologie en wetenschap, en rensen, die de basisgrondstoffen voor voedsel voorzien. Af en toe zijn er uitzonderingen. De meest geëvolueerde en slimste rensen krijgen namelijk een privilege. Ze mogen rechtstreeks voor mensen werken: “Nee, dit had ze nooit durven dromen, dat er zoveel mogelijk was. En ze prees zich gelukkig dat ze een baantje in Hyperion had gevonden. Die waren dun gezaaid voor rensen, men had ze in Torenstad of Bodemstad zelf zo weinig nodig. Wel voor het buitenwerk, in de Velden” (66). Toch heerst er vrede tussen deze rensen en mensen. Ze beseffen dat ze elkaar aanvullen en daarmee het systeem in evenwicht houden. Ze respecteren elkaar dan ook onvoorwaardelijk.

Aan die gelijkwaardigheid en vrede komt een einde wanneer de primitieve ratachtigen, de ratniks, Hyperion en Rensadia veroveren. De geëvolueerde en bijna beschaafde rensen kunnen moeilijk begrijpen dat er zulke respectloze wezens bestaan: “Geschrokken vroeg hij zich af wat hier gebeurde. Maar hier wordt gevioleerd! sprak hij in zichzelf. Al vele decennia lang was hun rensenras geëvolueerd in de richting van het volle menszijn. Dat de totale gelijkwaardigheid niet zomaar binnen kort tijdsbestek bereikt kon worden, begrepen ze [...] Maar nu dit!” (130).

Paradoxaal genoeg streven ook de ratniks naar gelijkwaardigheid en zuiverheid: “De leider verwierp alle menselijke overheersing, riep op tot het bestrijden van de automaten-wereld, van de mechanische beschaving. Terug naar de natuur, naar het oorspronkelijke leven, weg met de bazen! Zelfstandigheid en een andere wereld, een wereld van hun ras voor hun ras, waarin allen gelijk zouden zijn en waarin alleen volgens de oudste wetten van de natuur zou worden geleefd, zonder remmingen, zonder menselijke verbodsbepalingen en richtlijnen. Weg met de mens!” (134). De ratniks beseffen niet dat gelijkwaardigheid niet samengaat met vrijheid. De mens (of de rat) is uit zichzelf geen goed wezen en heeft regels nodig om goed te functioneren in een maatschappij. Neem die regels weg en je krijgt een complete dystopische wereld. Dat gebeurt hier dan ook: de utopie van de ratniks wordt een dystopie.

Dat **vrijheid** in een utopie een utopisch verlangen is, blijkt uit de vorige alinea. Hyperion is een ideale stad dankzij de vele regeltjes die de vrijheid van de inwoners beperken. Zo is er een beperkt bevolkingsaantal: “Hyperion, een stad waar een constant gehouden bevolking van 10.000 onsterfelijke, geregeld verjongde mensen leeft van wijsheid en poëzie, vrede en innerlijke avonturen” (Stynen 1995: 171). Ook in Rensadia houdt men zich aan de strenge normen op het gebied van bevolkingsaan groei: “Zij hadden drie rensjes verwekt, het maximum toelaatbare” (228). Dat staat in schril contrast met het kweekprogramma van de ratniks: “Die lui zijn gek, zei hij. Die hebben het maar over kweek, en voortplanting, en er is nu al bijna een voedseltekort en geen woonruimte meer” (230). Het duurt niet lang of de zogenaamde vrijheid van de ratniks in onvrijheid verandert. Zo wordt de kweekvrijheid een verplicht partijprogramma en dat doet de hele maatschappij de das om: “‘We moeten zien dat we geen kinderen meer krijgen’, zei hij moedeloos. ‘Want we kunnen onmogelijk zoveel monden voeden. En dit is ook geen wereld en geen tijd meer om nog kinderen te maken.’ ‘Als we dan maar niet uitgewezen worden. Ik heb al van de buurvrouwen gehoord dat er meer en meer worden uitgewezen die het parool van de Partij niet volgen: Wij gaan door met de kweek’” (275).

Utopische of dystopische romans hebben heel veel oog voor **detail**. De hele samenleving en alle technologische snuffjes worden tot in de puntjes beschreven: “Vooraan stond Tmektra in dit arcadisch landschap en waadde een paar pasjes verder in het water van de onregelmatige badvijver, dat gekleurd werd door de opgeroepen zon en lucht en door het landschap van de Multi Dimensional dat ze had gekozen. Langs de rand van hun vijver groeiden papyrussen en waterlelies in hun aparte groeizone die onopvallend kunstig in het geheel opgenomen was”

(14). Ook de minder smakelijke details van een verjongingskuur worden de lezer niet bespaard: “Zelfs voor medici was het een afschuwelijk beeld. Grote stukken huid van het gelaat en het lichaam waren losgekomen, en lagen er verrimpeld op, als bij iemand die brandwonden heeft opgelopen en wiens huid men, door ze in water te weken, deed loskomen van het vlees. Het vel van de oogleden die voortdurend bewogen, had losgelaten en hing half over de wimperrand waaraan alle wimpers ontbraken. Gele, hoornachtige schilfers staken uit de lippen rond de opengesperde mond” (67).

Een laatste aspect dat het totalitarisme kenmerkt, is het belang van **instituties** die alles in stand houden. De Hogerop-beweging zorgt voor de wetgeving in Rensadia, terwijl de Hyperiaanse “Inspecteur van de Hemelse Bloemenvelden en van de Voedselvelden” (122) de rensen controleert vanuit een hogere positie. Daarnaast is het principe van het panopticum alomtegenwoordig in de roman. Hyperion heeft een allesziend Oog en Rensadia heeft een ziener: “Ziener steunde met de smalle handen op de rand van zijn uitkijktoren die boven op de hoogste rots was geplaatst. In die rots woonde hij, maar om de tien minuten overdag, om het half uur ’s nachts, verscheen hij in de uitkijktoren, tuurde in de verte, en overzag de City, beneden hem” (118).

Zelfs het vernielzuchtige rijk van de ratniks heeft een regulerende institutie, maar die wordt gedomineerd door materialisme: “Het geld was al opgebruikt, en andere ruilmiddelen waren er haast niet meer. Al het geld was bijeengebracht in de Schatkist van het Paleis. Niemand mocht of kon het meer gebruiken. Het geld moet verdwijnen, had de Hoge Raad van het Toekomstrijk afgekondigd” (269).

De benaming voor hun maatschappij, “Toekomstrijk”, typeert ook meteen waarom het hun te doen is: ze willen in de toekomst een rijk uitbouwen. Aangezien de hele bevolking sterft aan honger en de pest voor iets van die toekomstplannen kan worden uitgevoerd, wordt dit project niet verwezenlijkt.

5. Collectief geluk

De Hyperiaanse maatschappij straalt geluk uit. En op geen enkel moment wordt er aan dat geluk getwijfeld. De inwoners zijn vredelievend en men heeft aan alles gedacht om de mensen in hun behoeften te voorzien. Af en toe heeft een inwoner enkele twijfels, maar door de tolerantie in Hyperion wordt dat door de vingers gezien. Zo wil het personage Mandux wel eens aan de hyperbeschaving ontsnappen: “Er bestaan wel allemaal MD-versies van, tot leven gebracht, maar het oorspronkelijke materiaal nog eens kunnen bekijken is toch een

ervaring. En, trouwens, waarom gaan we niet eens *echt* wandelen in de vrije natuur, buiten Hyperion? Of ergens aan een kust, in het Bergenland? Wij zitten steeds maar binnen...” (79). Bovendien krijgt Mandux ‘onnatuurlijke’ natuurlijke gevoelens voor het rensmeisje Libida, iets wat ook niet zou mogen en kunnen gebeuren.

Hoewel liefde en seksualiteit in een traditionele utopie afwezig zijn omdat dit het collectieve geluk in de weg kan staan, is dit niet het geval in het ideale Hyperion. De mensen kennen een zachte vorm van liefde, die geen aanleiding geeft tot geweld, drift of jaloezie: “Ze waren moe van het urenlang strelen. Een seksueel genieten van een zachte aard, dat mensen uit lang vervlogen tijden zich moeilijk hadden kunnen voorstellen” (79). Deze vorm van liefde bedreigt het totalitarisme van de samenleving niet en is dus toegestaan.

Toch duikt er ook in Hyperion een dystopisch aspect op: Mandux voelt een verlangen voor een rensmeisje, iets wat zowel psychisch als lichamelijk niet meer kan: “Hij had, constateerde hij in gedachten, een prikkelend beeld gezien, van een vrouw van vroeger, zoals er lang geleden nog te zien waren in de musea, in oude archief films. En een scherp soort instinct deed hem aan Libida denken. Die bezat iets van wat hij in zijn droom als een vonk van contact met iets heel speciaals had ervaren, met een vrouwelijk wezen dat hij niet kende” (82). Het is dan ook geen toeval dat het rensmeisje “Libida” heet. Dat het een toespeling is op libido, kan een Hyperiaan uit de ‘driftvrije’ maatschappij niet weten: “Hij vroeg zich af hoe ze aan die vreemde naam was gekomen” (82).

Individueel geluk is dus toegestaan zolang dit het collectieve geluk niet in de weg staat. Ook de rensen, die nog niet zo beschaafd zijn als de mensen, streven naar deze vorm van geluk: “De civilisatie die alom groeide van dag tot dag, en waarvan steeds meer tekenen opdoken. De dag was niet ver meer dat zij, Rensen, het zouden brengen tot dezelfde hyperbeschaving als van Hyperion. Een maatschappij van vrede, verinnerlijking en vrijheid” (141). Zij zijn bereid daartoe offers te brengen zoals beperkingen op het bevolkingsaantal en het opleiden van hun slimste kinderen.

De vele instituties verzekeren dat collectieve geluk. Iedereen moet gehoorzamen, maar in Hyperion en Rensadia zijn deze wetten eerder richtlijnen dan verplichtingen. De mensen en rensen beseffen allebei dat hun rassen even belangrijk zijn en dat iedereen zijn functie heeft in de maatschappij. Niemand stelt zich daar vragen bij en dat hoeft ook niet, want er is voldoende voedsel en vrijheid.

Roerling en zijn ratachtige aanhangers strooien roet in het eten door de ideale Hyperiaanse maatschappij voor te stellen als een dystopie. Volgens hem zou iedereen veel gelukkiger zijn als de natuur opnieuw een belangrijkere plaats innam in het leven: “De wetten en voorschriften van Terug naar de Natuur moesten worden geëerbiedigd: in de natuur bestond geen geld, en was iedereen tevreden met zijn lot. Pas in Hyperion en Cityland waren de mensen slaven geworden, want daar moest men werken voor zijn leven, voor zijn bestaan. In de natuur kon ieder vrij leven, zonder wroeten of zonder slaaf te zijn” (270). Op deze manier probeert hij de massa te manipuleren. Hij probeert de mensen te doen inzien dat de Hyperianen hen misbruiken: “De mensen, verblind als ze waren, beseften nooit dat zij slechts pionnen van elkaar waren. En al dat ziekelijk streven naar beter, naar verstandiger, naar Hogerop, naar evenaren van de Menswezens, had van hen een ongelukkig volk gemaakt” (270).

Wat Roerlings aanhangers niet inzien, is dat zijn zogezegde utopische collectieve geluk eigenlijk heel individualistisch is. De leider en zijn voornaamste aanhangers palmen alles in en laten geen voedsel over voor de bevolking. Er ontstaat schaarste. Het “Toekomstrijk” onttaardt in een dystopie: iedereen moet voor zijn leven vechten. Wanneer een individu per ongeluk eten vindt, zal hij dat gulzig opslokken en niets delen met de rest van de bevolking: “Plotseling voelde hij iets nats en nieuwsgierig maar voorzichtig voelde hij onder de zaadperen...praës! [...] Met de ogen dicht kauwde hij de krioelende insectjes fijn. Een straaltje sap liep langs zijn kin, die beverig als bij een oud mannetje trilde. En keer op keer krabde hij een handvol uit de kelk, tot hij verzadigd was” (282). Van het collectieve geluk valt niets meer te bespeuren, het dystopische rattenrijk kent enkel individualistisch geluk.

6. Zuiverheid

Hoewel de Hyperianen heel vredelievend en tolerant ogen, maken zij toch een strikt **onderscheid** tussen hun eigen inwoners en ‘de anderen’. De mensen hebben een eigen stad met eigen bestuursleden, maar ze moeten wel onderdanig blijven aan Hyperion en zorgen voor de voedselvoorziening. Het mensenrijk is dus een maatschappij in een maatschappij. Ze zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, want als het ene rijk valt, volgt het andere ook. Die twee maatschappijen hebben een imaginaire grens, maar ook een fysieke. Slechts enkele mensen genieten het privilege om in Hyperion toegelaten te worden en mensen komen nooit op mensengebied. Mandux is de uitzondering die de regel bevestigt: “Hij begon ook te grinniken, en het dadelijk beseffend, vroeg hij zich af of hij niet belachelijk deed, in de ogen van de mensen op het strand. Nou, de enige zal ik toch wel niet wezen hier, die zich bij de mensen vertoont met een grietje... Hij keek om zich heen, maar stelde vast dat hij toch wel degelijk

de enige van zijn ras was” (105). Ook lijfelijk is er een grote barrière tussen de twee rassen: “De rens stond vlak achter hem, zo dicht dat hij hem haast raakte. Dat was hem nog nooit overkomen, dat een rens hem bijna lijfelijk raakte” (99).

Ook binnen de ratachtigen is er een hiërarchie. De slimmere rensen voeren de meest beschaafde taken uit zoals Ziener die – zoals zijn naam al zegt – ziener is en de uitkijktoren beheert en Spreker die zijn eigen “Cabaret Extravaganza” heeft. Daarnaast heb je de minder geëvolueerde rensen die op de velden werken, en de ratachtigen die de opstand beramen en enkel aan eten en kweken denken. De cabaretier Spreker duidt dat onderscheid binnen hun soort aan via een mopje in zijn show. Hij lacht er met de primitieve ratten:

“Er drijft in zee bij de kust een appel in het water, en wat verder een drol. Ze spoelen allebei op het strand aan, naast elkaar.

Goedemorgen, zegt de stront tot de appel.

En de appel zegt: Goedemorgen!

Bij het volgend hoogtij drijven ze weer weg en spoelen wat verder aan in de branding, vlak naast elkaar

Goedenavond! zegt de drol vriendelijk tot de appel, en die groet hem terug met Goedenavond.

De volgende dag, ’s morgens, spoelen ze weer af en aan met de golven tot er een ratter voorbijkomt, die de appel ziet, hem uit het water opvist, hem aan zijn mouw schoonwrijft en hem opeet. Waarop de drol zegt: Tot spoedig!” (169).

Dat de primitieve ratten nog niet het verstand hebben van de rensen, blijkt al snel. De ratnik Roerling kan niet lachen met de mopjes over zijn volk en reageert kortzichtig en furieus: “Die gaat eraan, deze vijand van de ratniks” (169).

De hiërarchie tussen mensen en rensen valt echter pas op als Hyperion en Rensadia bedreigd worden. Vanaf dat moment zie je pas dat hun drang naar zuiverheid voorrang krijgt op de zogenaamd vredelievende relatie met de rensen: “Ten eerste... wij plaatsen de defensiekoepel over Westwereld. Ten tweede... geven opdracht aan de Besten der Rensen een Status Quo te bereiken met de indringers aanwezig binnen Rensadia City. Moeten zelf hun problemen oplossen. Ten derde: integratie, opnemning in Hyperion, van Mensgelijken kan nog niet worden overwogen” (237). Op het moment dat de rensen en Hyperianen zouden moeten samenwerken, reageren deze laatsten heel individualistisch: ze beschermen enkel hun eigen ras en laten de rensen het vuile werk doen.

Een ander aspect van zuiverheid in deze roman, is de kleding. Het volgende fragment toont hoe subjectief het concept ‘zuiverheid’ is. De mensen en rensen vinden kleding dragen een teken van beschaafdheid en zuiverheid, terwijl de ratniks het juist zuiver vinden om geen kleren te dragen, volgens hun ‘Terug naar de Natuur’-principe: “Een rat binnen Hyperion! Hoe was dit mogelijk! Het wezen stootte agressief met de snuit tegen het paneel. En het monster was totaal ongekleed. Dit kon gewoon niet” (175).

De nieuwste modetrend van de primitieve ratniks is dan wel heel ironisch: “Alom vielen de bekken open van verbazing: een totaal onbehaarde ratsie trippelde dwars over het Grote Plein. Geen haartje was er meer op haar slanke lijf, dat roze was als van een pasgeboren ratje. Alleen haar wimpers, die nu langer leken dan normaal, had ze nog” (302). De ratten die zo lachten met de naaktheid van de mens en zijn kleren om hem tegen die naaktheid te beschermen, ontdoen zich nu van hun barbaarse vacht en lijken daarom steeds meer op die “grappige mensen”.

In het utopische Hyperion is er geen sprake van **afval** of vuil. De rensen doen alle vuile klusjes en enkel de schone schijn van de stad wordt getoond. Het dystopische Toekomstrijk van de ratten toont het vuil wel: “Midden in de straat zag hij een opengescheurd lijk in een griezelige al opgedroogde bloedplas liggen. De ingewanden waren verslonden. Met elke minuut dat het lichter werd, kon hij verder kijken. Overal lag afval, drek. Overal keutels en stukken kleren. En hij rook de stank van de vervuiling, de verrotting” (229). In Toekomstrijk is zuiverheid dus ver te zoeken.

Enkel hét symbool van de zuiverheid, het **kristal**, komt hier ironisch genoeg aan bod. Het dystopische rijk is geobsedeerd door juwelen. Deze sieraden hebben wel een gruwelijke bijkomstigheid: ze worden gemaakt van mensen. De mensen zijn de slachtoffers van hun eigen hoogtechnologische snufjes want ze worden in de machine gestoken die vroeger hun voedsel verwerkte:

“Dagelijks nam de vraag naar het modejuweel toe. Iedereen, zelfs de eenvoudigste ratten wilden er een bezitten. Steeds vaker kwamen gunstelingen van Leider met speciale toestemming kijken naar het persen van de juwelen. Betoverd keken ze toe hoe sommige mensen radeloos, als krankzinnig gilden, en anderen, de meesten, beheerst en rustig hun lot afwachtten, en zoals vroeger de snoeplanten, de zaden of bloemen, de comprimeermachine binnengleden. En hoe ze daarbinnen hoog verhit werden, ontvochtigd, verdampt, en ze verschrompelend samengeperst werden door deze wondermachine, die ongevraagd, en onbegrepen, mens-juwelen afleverde.

Resultaat van een ingewikkeld chemisch proces, dat toevallig werd toegepast en tot een onvermoed eindproduct leidde” (268).

Raes vermengt dus de utopische aspecten met de dystopie. Het symbool van de utopie is een kristal: zuiver en perfect geometrisch. Dit symbool wordt echter de obsessie van de dystopie. De ratten zijn geobsedeerd door juwelen, maar maken ze op een heel onzuivere en respectloze manier. Het zuivere kristal is een symbool van de onzuivere maatschappij geworden. Dit is iets wat in de meeste utopische literatuur niet zou voorkomen.

7. Het belang van opvoeding en onderwijs

In tegenstelling tot de meeste utopieën, is het aspect opvoeding en onderwijs niet aanwezig bij de inwoners van Hyperion. Door hun constante bevolkingsaantal en hun verjongingsprocessen is er geen jeugd meer. Na een verjongingskuur is de inwoner nog steeds een jongvolwassene en heeft hij dus geen opvoeding en onderwijs meer nodig. Kinderen zijn er niet meer.

Waar opvoeding en vooral onderwijs wel een belangrijke plaats krijgen, is in de rensenwereld. Zij zijn bijna geobsedeerd door hun evolutie en onderwijs. Ze richten speciale scholen op voor de slimste rensen waar de principes van het ‘mens-zijn’ onderwezen worden: “Achter elkaar aan trippelden de leerlingen van de promotie ’88 die nu geslaagd waren voor hun examen, door de oefenruimte, en gingen op het bevel van de lerares bewegingsleer geleidelijk over op de gewone wandelpas. Daarop namen ze een trage sierpas aan, waarop ze zo hard hadden gestudeerd” (39). Enkel de rensen die afstuderen aan de HBS (Human Behaviour School) krijgen een kans om in het prachtige Hyperion te gaan werken.

Het onderwijs in Rensadia is heel dynamisch. Elke nieuwe generatie ratten presteert beter en men past het onderwijsniveau voortdurend aan. De evolutie in taal loopt parallel met de algemene evolutie. De meeste primitieve ratten kunnen nog geen mensentaal spreken en de enkelingen zoals Roerling die dat wel kunnen, maken heel veel fouten: “Zo, jij hebt dus de bampletten, deze strooibrieven, geschreven, riep Roerling” (243). De rensen spreken al veel mooier en lachen met de ratniks: “Dichter begreep het eerst niet. Pamfletten... de ‘leider’ versprak zich weer, het was een van de gebreken waarmee door zijn tegenstanders zo de spot werd gedreven” (243).

De rensen streven dus naar een bijna onbereikbaar hoog doel en er is zeker geen sprake van verstarring. Het rensenrijk is heel dynamisch.

8. Geweld en conservatisme

Het begin van de roman alludeert al op het feit dat evenwicht niet eeuwig duurt: “Dan weer rukwinden waarvan je je afvraagt waar die zo plots vandaan komen, de evenwichtigheid van de natuur en de mensen verstorend” (19).

Deze cyclus van evenwicht en chaos komt heel duidelijk aan bod. De maatschappij zoals wij die nu kennen gaat ten onder en een nieuw rijk begint: Hyperion. Wanneer de stad denkt dat ze perfect is, gaat ze toch ten onder aan het geweld van de ratten: “Er heerste een gespannen sfeer die in schrille tegenstelling was met de serene sfeer van opperbeschaving die er voorheen steeds hing. Het was begonnen enkele maanden tevoren, toen Hyperiaan Alpha Blachtiton een eerste uiteenzetting hield, waarin hij stelde dat Hyperion, hoe superieur en volmaakt ook, kwetsbaar was als een pasgeboren wezen” (234). Het toekomstrijk van de ratten sterft uit en onmiddellijk daarna verrijst het nieuwe Hyperion, deze keer nog alerter en nog perfecter dan de eerste keer.

Hyperion gaat dus ten onder aan zijn verstarring en vredelievendheid. De stad heeft wel enkele noodplannen voorzien om zich te beschermen tegen aanvallen van buitenaf, maar ze heeft niet aan een interne aanval gedacht. Bovendien zijn ze niet in staat om andere wezens kwaad te doen: “Op de vraag of het niet verstandiger was de uitroeiing van de primitieve ratwezens te plannen, reageerden de meesten met een gemeente verontwaardiging. Zulk een menonwaardige slachting was het laatste waar men aan mocht denken” (247). Het is dan ook heel ironisch dat hun veiligheidsmechanismen juist hun ondergang worden. Zo hebben ze er via een blokkeringsmechanisme voor gezorgd dat een deur of sluis niet kan sluiten indien ze iets zou raken (zoals automatische deuren in onze maatschappij). De ratten maken misbruik van dit veiligheidsmechanisme en gebruiken het om Hyperion binnen te dringen: “Aandachtig keek Roerling toe hoe de jonge rensers en rensies in de sluisen moesten gaan liggen, dicht op elkaar, van muur tot muur. Zo konden de sluisen omdat ze geblokkeerd waren, onmogelijk nog gesloten worden” (253).

Geweld is de kern van een utopie. Zonder geweld kan het bestuur de bevolking niet onderdanig houden. Het ontbreken van geweld is nu juist de ondergang van Hyperion. Een utopie zonder geweld is gedoemd te vergaan.

Toch slaagt ook het gewelddadige rattenrijk er niet in om zich staande te houden. Misschien omdat zij overdrijven. De ratten vernietigen namelijk doelloos : “Stil toch, jongen, pas toch op, als ze je horen, komen ze je halen voor de slachterij, je weet het. Voor een verkeerd woord, een vermeend gebaar, of een of andere valse beschuldiging komen ze” (276).

Een andere reden kan zijn dat elke maatschappij bestemd is om te verdwijnen, een cyclus die zich al de hele wereldgeschiedenis lang manifesteert. De roman toont dit:

“Eens, vele jaren geleden waren zij de enige overlevenden geweest, na het grote cataclysmen, en ze hadden een nieuwe beschaving opgebouwd. De enige op de verder uitgestorven aarde. Niemand had ooit vermoed dat nog een nieuwe oorlog of een nieuwe dreiging mogelijk was. En men leefde al meer dan drie eeuwen in een roes van vrede, in een wereld van rust, van ontwikkeling en hoog vernuft. De mens, een god gelijk, een god op aarde. Zijn aarde. En nu was het Oog van de Wereld herleid tot een uitgerookte, verstikte, brandende reuzenstad, waar de ontbinding reeds was ingetreden in de ontelbare kadavers van mensen en dieren in de opgestopte gangen en tunnels, roltrappen en pleinen, woonruimten en werkzalen. De verdelging van de laatste beschaving op aarde was voltrokken” (259-260).

Verstarring is één van de grootste fouten die een maatschappij zoals *Hyperion* kan maken. Maar ook het dynamische rensenrijk is niet opgewassen tegen het geweld van de ratniks. Geweld is dus het belangrijkste principe van een utopie, maar ook het gevaarlijkste aangezien het een maatschappij heel snel kan verwoesten. De eindzin van de roman, “Het veilig stellen van vrede en vrijheid” (318), komt wel heel ironisch over na het lezen van een verhaal over vallende en herrijzende rijken.

9. Relatie tot de hedendaagse maatschappij

Zoals Winter al aantoonde in zijn schema (zie I.B.7), kan de utopische roman een afbeelding van een historische realiteit zijn of een tegenmodel ervan. *Hyperion* heeft duidelijk wortels in onze maatschappij: de regulerende instituties bijvoorbeeld. Beurzen voor wetenschappelijk onderzoek worden op ongeveer dezelfde wijze uitbesteed als bij ons, maar de uitbesteding wordt in *De verwoesting van Hyperion* wel uitvergroot: “De uiteenzetting van Tmektra Godda en Dr. Katta voor het Hoog College voor Biologie, was *de* sensatie van de laatste jaren geweest. En een wetenschappelijke onderzoekscommissie, die ter plaatse was geweest, in het Bomenstation, en ook de planten zelf had onderzocht, had met respect voor Dr. Tmektra en voor de twee rensen, bevestigd, dat haar wetenschappelijke stelling alle steun verdiende. Onverwijld werden de nodige besluiten uitgevaardigd, waardoor een groots project, onder leiding van Tmektra Godda, kon worden opgezet” (203).

De roman is gebaseerd op ons westerse beschavingsmodel. Onze visie op slavernij komt er bijvoorbeeld in terug. Het westen is tegen slavernij, maar maakt wel handig gebruik van goedkope werkkrachten uit de armere landen. Het rijke Europa tolereert een bepaald aantal immigranten, maar enkel onder strikte voorwaarden. Zo moeten de buitenlanders zich aanpassen aan onze maatschappij door een inburgeringscursus te volgen en moeten ze een baan hebben. Meestal oefenen zij knelpuntberoepen uit. Hetzelfde gebeurt in Hyperion. De Hyperianen prediken gelijkwaardigheid en vrijheid, maar ‘profiteren’ wel van de minder geëvolueerde rassen. Zo lang de rassen hun taken grondig uitvoeren en ze Hyperion van genoeg voedsel voorzien, is er geen enkel probleem. De rassen worden getolereerd en met respect behandeld. De rassen die een opleiding gevolgd hebben om zich als een mens te gedragen (HBS: Human Behaviour School), krijgen zelfs toegang tot de mensenwereld. Toch is er een grote scheiding tussen ‘wij’ (mensen) en ‘zij’ (rassen). Lichamelijk contact is uit den boze en beide rassen hebben hun eigen recreatiegebieden. Vermenging tussen de rassen is onmogelijk.

Ook de obsessie met technologie en wetenschap is in onze maatschappij terug te vinden. In *De verwoesting van Hyperion* worden onze streefdoelen verwezenlijkt: onsterfelijkheid van de mens en garantie op onbeperkt en gezond voedsel.

Onze huidige maatschappij denkt heel sterk in dualismen. We zijn van primitieve aapachtigen geëvolueerd tot hoogtechnologische wezens. Vroeger was de maatschappij zogezegd barbaars en nu leven we in een zachte geweldloze samenleving (bijvoorbeeld gevangenisstraf of psychologische hulp in plaats van doodstraf of het afhakken van ledematen). Toch blijkt dat onze samenleving niet minder gewelddadig is dan de ‘harde’ middeleeuwen. Het nieuws bewijst dat elke dag opnieuw. Hugo Raes haalt dit concept van dualismen onderuit door aan te tonen dat de wereld een cyclus is. Een maatschappij ontstaat, groeit uit tot iets groots en wordt dan vernietigd of sterft vanzelf. Zo gaat het ook met geweld en vrede. Een vredelievende maatschappij zoals Hyperion gaat ten onder aan haar zachtheid en wordt opgevolgd door het harde rattenrijk. Dat rijk maakt zichzelf kapot en meteen komt er weer een nieuwe maatschappij, die heel wat minder gewelddadig is.

De wereld uit *De verwoesting van Hyperion* is een uitvergroting van onze maatschappij. De dingen die wij menen te herkennen worden zodanig overdreven dat we er het gevaar van

inzien. Zo toont het boek dat dualistisch denken een maatschappij de das kan omdoen. En ook verlangen naar een eeuwige ideale toestand is dystopisch. De roman alludeert dus via de uitvergroting op herkenbare elementen uit onze maatschappij. Toch is deze roman geen afbeelding van de historische realiteit noch een tegenmodel ervan. Het is eerder een speelse toespeling op onze dromen en nachtmerries.

10. Conclusie

De verwoesting van Hyperion is een roman die speelt met het concept van de utopie. Tijdens een utopisch tijdperk ontstaat een utopische maatschappij die ontaardt in een dystopie. Deze dystopie wordt dan weer opgevolgd door een nieuwe utopische periode. Er is een sterke hiërarchie tussen de maatschappijen en de bevolking: de ene maatschappij overheerst de andere, net zoals het ene volk hoger staat dan het andere. Toch gaat alles ten onder. De roman alludeert op de cyclus van het leven en eindigt met een ironische noot door als laatste zin te zeggen dat vrede en vrijheid veilig gesteld moeten worden. Twee principes die net niet veilig gesteld kunnen worden.

Alle traditionele utopische kenmerken komen aan bod in de roman van Raes. Ze worden op speelse wijze vermengd met de dystopische kantjes die erbij horen. Dit alles maakt één punt duidelijk: zelfs in het meest traditionele boek dat ik bespreek, is het onderscheid tussen utopie en dystopie niet gemakkelijk te maken.

B. Hafid Bouazza: Paravion

*Ik zag een wijze aan een roos ruiken
'Waarom deze roos meegenomen?'
'De roos slaapt, jij die vraagt,
En ik steel haar geurige dromen!'*

“Arabisch” gedicht (160)

1. Inleiding

Paravion is een vaak bekroond werk. De roman won de Gouden Uil en werd genomineerd voor de AKO Literatuurprijs.

Naast het poëtische taalgebruik en het mooie verhaal vol sprookjesachtige elementen en verbeelding, is deze roman ook een politieke aanklacht. Het boek verschijnt in 2003, het jaar waarin “Nederland in de ban [was] van het integratie- en islamdebat. Onder meer Pim Fortuyn (vermoord in 2002) en Ayaan Hirsi Ali hadden zich met scherpe en generaliserende kritiek op de islam politiek en publiek geprofileerd. In datzelfde jaar mengde Hafid Bouazza zich in het islamdebat” (Vitse 2009: 9).

Door de politieke achtergrond kan *Paravion* niet eenduidig geïnterpreteerd worden.

Hoewel *Paravion* minder duidelijk naar voren treedt als een ‘typische’ utopie, zijn er toch heel wat utopische elementen aanwezig. Dit boek is een voorbeeld van het onderscheid tussen het utopische genre en utopische aspecten. De roman behoort niet tot het genre van de utopie, maar uit de verhaallijn spreekt toch een heel utopisch verlangen. De inwoners van Morea zien onze westerse maatschappij als een utopische samenleving waar “de grond vruchtbaar en vochtig [was]” (141). Zelfs de bijen zijn er gelukkig (141).

2. Beknopte samenvatting

Baba Baloeck en zijn zwangere vrouw Mamoerra wonen in een dorpje in het land Morea. De inwoners van het dorp hebben een hekel aan de jonge man “want Baba Baloeck was, net zoals zijn vader, een neger” (202). Het dorre landschap van Morea veroorzaakt heel wat armoede en het wordt er niet beter op want “de schaarste was alleen maar toegenomen” (15). Baba Baloeck

besluit zijn vader, die ook Baba Baloeck heet, achterna te gaan naar Paravion, het land waar de grond vruchtbaar is en de mensen gelukkig zijn. De jaloerse inwoners van Morea gunnen hem dat geluk niet en gaan met hem mee. De naam *Paravion* is een misvatting van Baba Baloeck en de inwoners, die het opschrift *par avion* op de brief van Baba Baloecks vader interpreteren als de naam van het beloofde land: “Ook het adres op de envelop kende hij, evenals de naam van het land waar zijn vader was neergestreken: Paravion. Dat was de naam die vermeld stond op die grote rechthoekige postzegel. Wit op blauw: de kleuren van Paravion” (14).

De achtergebleven Mamoerra sterft na de bevalling van haar zoontje, ook Baba Baloeck genaamd. De Siamese tweeling Cheira en Heira ontfermen zich over de jongen. Een mysterieus meisje leert Baba Baloeck de geheimen van de liefde. De andere meisjes uit het dorp ontpoppen zich dankzij de afwezigheid van hun onderdrukkende vaders tot jonge vrijgevochten vrouwen. Ze behandelen Baba Baloeck als hun speeltje en vermoorden de onderwijzer en de karretier.

Met Cheira en Heira gaat het ondertussen niet zo goed: “Heira liep, steunend op een kromstaf, in de hitte van de witte siësta moeizaam voort met de dode Cheira die aan haar zijde hing. Vóór haar wemelde de mirage, die zij betrad alsof zij zich tussen een dans van diafane sluiers wurmde. Daar stierf zij” (135-136). Op het einde van het verhaal wordt Baba Baloeck vader van een halfzwarte, halfblanke Siamese tweeling: “Het kind werd een Siamese tweeling, verbonden bij het borstbeen. Baba Baloeck keek er met open mond en verdwaasde ogen naar, deze vrouwelijke twee-eenheid die zijn gebroed was. Sofia [...] ging kruiden zoeken, stofte de kleren van de herder af, en het tapijt dat Cheira en Heira hadden geknoopt en dat opgerold in een kamer lag” (208). De cyclus van het leven gaat alsmaar verder.

3. Insularisme

De situering in **ruimte** en tijd is heel vaag. De inwoners wonen in “de ravijnen en vlakten van noordelijk Morea (dat is Moorlant voor u, mijne heren)” (11). Dat het om moslims gaat, blijkt uit het feit dat er djinns rondhangen: “Niemand was veilig voor de schelmenstreken van djinns” (10). Enkel aanhangers van de islam zijn in staat om de aanwezigheid van djinns te voelen⁴.

<http://pascalitsa.unblog.fr/2006/10/04/les-djinns-de-victor-hugo/>

De ruimtelijke situering van de djinns is ook heel onduidelijk: “Vuurvliegen misschien, maar zijzelf twijfelde er niet aan dat het het vuur was waar demonen zich elke nacht omheen

⁴ Djinns zijn geesten uit de moslimwereld. Enkel aanhangers van dit geloof kunnen de aanwezigheid van een djinn voelen. Deze geesten waren er al voor de mensheid en ze zijn ontstaan uit vuur. Daarom zijn ze niet zichtbaar voor de mens. Djinns kunnen goed of slecht zijn. Bovendien kunnen ze een mens bezitten. Als een persoon bezeten is door een djinn, moet die op rituele manier worden uitgedreven.

scharen om opgevangen berichten met elkaar te delen. Dit deden zij gewoonlijk in de vallei Abqar die achter hun huis lag” (9-10). De mythologische achtergrond van de onzichtbare djinns komt dus overeen met de vage situering van het verhaal.

Bouazza gebruikt naast de onbestaande “Vallei Abqar” wel meerdere onbestaande ruimtelijke situeringen. Zo heeft hij het over de “Narvelzee, die kan rollen, grommen en schuimen wat zij wil” (107). Hoewel de Narvelzee niet bestaat, alludeert ze wel op de straat van Gibraltar, de smalle zeestreek tussen Spanje en Marokko, waar dagelijks lichamen van immigranten aanspoelen die de oversteek naar het westen wilden maken. Diegenen die de oversteek levend halen, worden opgewacht door de Spaanse politie: de Guardia Civil (Zoon 2009): “Binnen in het theehuis stond de televisie aan op een Moreaanse zender. Dit kanaal zond beelden uit van aangespoelde lichamen aan de kust van de Narvelzee, die een warm onthaal kregen van de Guardia Civil. Sommige vluchtelingen, die verschillende keren de oversteek hadden gewaagd, bleken oude bekenden van de volkswachters die hen, voor het oog van de camera, hartelijk begroetten als goede vrienden en daarna terugstuurden als honden” (143).

Tussen Morea en Paravion is er niets. Er is geen overgangsgebied: “De visser haalde zijn netten vol vissen en lijken binnen. Witte uilen fladderden als gekken om hem heen in het niemandsland tussen Morea en Paravion” (135).

Af en toe zijn er ook verwijzingen naar bestaande plaatsen zoals “de rivier de Amstel” (111) in Amsterdam. Paravion zou dus Amsterdam zijn, maar dat klopt niet met de toespeling op de straat van Gibraltar nabij Spanje. Hieruit valt maar één conclusie te trekken: de situering doet er niet toe. Het is de bedoeling dat die vaag blijft, want deze roman gaat meer over filosofische onderwerpen zoals de tegenstelling tussen het rijke, vruchtbare westen en het arme “Morea”, het land van de Moren.

Ook de **tijdsaanduiding** is niet precies. De roman toont vooral de cyclus van het leven. Drie generaties lang krijgt de zoon dezelfde naam (Baba Baloeck) en wanneer Cheira en Heira sterven, wordt er een nieuwe Siamese tweeling geboren.

Het tijdsverloop is niet lineair. De inwoners van het dorp verlangen naar Paravion en vertrekken er ook naartoe, maar komen nooit aan. De weinigen die fysiek aankomen, voelen zich er geestelijk niet thuis. Ze zijn geschokt door de openhartigheid van de vrouwen. Maar ook teruggaan is geen optie: “Wie eenmaal een ziel kreeg in Paravion, kon niet meer voor

lange tijd terugkeren naar het vaderland. Men wisselt niet straffeloos van geest, [...]. Geen hart kan kloppen in twee oorden tegelijk” (131).

Anderen sterven onderweg: “Meneer, u kunt er niet in. – En waarom niet, als ik vragen mag? – Meneer, u bent een uil” (220). De talrijke gestorven immigranten krijgen de gedaante van een uil: “De poortwachters van Paravion waren tegen de singel ingedommeld. Op de wal roestten duizenden uilen, welke de toegang was ontzegd” (136).

Paravion kan dus gezien worden als een reis in de ruimte en de tijd, maar de personages reizen ook op een dieper niveau. Het vertrek naar Paravion kan gesymboliseerd worden als een **droom**: “De **wolk**, waarin de reizigers verdwenen waren, viel langzaam uiteen in witte vlokken en niemand zag die wonderlijke sneeuw – niet werkelijke sneeuw, maar een tuimeling van ontelbare **witte veren**-, behalve een slaperige, oude herder die dacht dat het amandel- of citroenbloesems waren; en een visser aan de Narvelzee die zijn netten en boot gereedhield omdat hij precies wist wat die gevederde val betekende” (33). De meeste inwoners die vertrekken, overleven hun reis niet. Hun droom wordt geen werkelijkheid, tenzij in hun dromen zelf: “Hoe vulde de ether zijn hoofd en longen! Hij voelde zich doorzichtig, ontdaan van zijn stoffelijk omhulsel, en het hart bonkte en hamerde in krankzinnige vreugde” (93). Baba Baloeck sterft in deze scène, maar de passage wordt beschreven als een fantastische belevenis: “Plotseling zakte het tapijt, schokte, schoot vooruit, zakte, haperde, stotterde, stopte en dwarrelde neer. Weg waren de betovering en de heilzame dood. [...] Baba Baloeck rolde op de grond” (94).

De mannen die het wel overleven, sturen een brief naar hun achtergebleven vrouwen. Maar ook de man die de brieven voor de vrouwen moet voorlezen “straalde een droom uit waarvan niemand de heilige visioenen kon duiden” (59). Bovendien begon de brief uit Paravion “daarna langzaam uiteen te vallen in veerdonsjes die in het zonlicht dansten” (15).

Paravion lijkt dan wel een droomwereld, eigenlijk is de glorie van deze wereld al lang vergaan: “Grijze koepels van oude kerken, verweerde kerktorens waar klokken glansden maar zwegen, hoewel ze ooit lang en welluidend moesten hebben geklonken” (71). Het utopische Paravion is dus tegelijk een dystopische wereld.

4. Totalitarisme

Morea is heel **overzichtelijk**; de lezer krijgt een duidelijk beeld van het oosten. Baba Baloeck fungeert hierbij als focalisator: “Op de dag voor zijn vertrek keek Baba Baloeck uit over zijn

vijgenbomen in de vallei Abqar als een reiger over zijn watterrijk, de verdrietige koning” (23).

Paravion is niet overzichtelijk. De lezer krijgt slechts fragmenten te zien van deze utopische wereld zoals de trams die “luid klingelend af en aan [gleden]” (111), het park met de “onbeschaamde tafereelen” (165) en het huis van een vrouw die heel graag naar Morea wil verhuizen.

In totalitaire werelden zijn personen ook **inwisselbaar**. Dit is zeker het geval in Morea en Paravion. De Moreaanse vrouwen bevallen op exact hetzelfde moment: “Vijf maanden later bevielen alle vrouwen op dezelfde dag en op hetzelfde tijdstip van een meisje” (36). De uniciteit van de individuen is niet belangrijk, het gaat hem om de perfecte levenscyclus en de bijhorende dagdagelijkse taken: “De lucht werd opgeschrokken door de eerste kreten die tegelijkertijd klonken en vogels vlogen weg. De baby’s werden aan de borst gelegd en de moeders hernamen weer hun dagelijkse bezigheden” (36).

De volgende scène toont een extreem voorbeeld van inwisselbaarheid bij Moreaanse personages:

“Zonder van zijn voertuig af te stappen – Nevernym deinde op en neer als een wachtende vissersboot – keurde hij het fruit en hij koos er de beste exemplaren uit. Terwijl hij veinsde naar geld te zoeken in de ransel die aan zijn gordel hing, gaf hij Nevermyn de sporen en schoot weg. De jongens waren even verbaasd, maar eenmaal bekomen, lieten ze geen steen onbenut om hem te bekogelen” (104).

De scène is een vermenging van twee gebeurtenissen op twee verschillende plaatsen. Vader Baba Balook is op weg naar Paravion en wordt tegengehouden door rovers terwijl zoon Baba Balook op school lastig gevallen wordt. “Eerst horen we de geciteerde monoloog van vader Baba [...]. Tussen Baba’s replieken door lijken we de zoon Baba te zien, die geslagen wordt door spijbelende jongens” (Vitse 2009: 7).

Een ander aspect van een totalitaire gemeenschap is de beperking van **vrijheid**. De inwoners van Morea kennen geen vrijheid en de vrijheid die ze zoeken door naar Paravion te trekken, zullen ze nooit verkrijgen. Zo is de jonge Baba Balook een speeltje voor de vrijgevochten vrouwen: “Een ander meisje, met een omslagdoek over haar blote schouders gedrapeerd, keek hem gevaarlijk aan. ‘Waar dacht je dat je naartoe ging?’” (122). Bouazza keert het clichébeeld van de dominante man en de ondergeschikte vrouw om: “Zij, reuzin, torende boven hem uit.

Hij, de muis, rende in cirkels rond om aan haar toorn te ontsnappen” (191). Volgens Vitse “ageren [de dorpsvrouwen] als mythische wraakgodinnen: ‘de furie’ en ‘haar harpijen’” (Vitse 2009: 5). Het cliché droombeeld van de man die veel bloot wil zien en een onbeperkte en vrije keuze aan vrouwen wil hebben, wordt in Paravion onderuit gehaald: “De vrouwen van Paravion lieten veel bloot zien, het palmhart van hun doorzichtige ledematen en meestal bespikkelde boezems was appetijtelijk en vervulde de bezoekers van het theehuis met geilheid en walging” (142). In Morea zelf kunnen de mannen ook niet verdragen dat de vrouw hen domineert en hen als seksueel speeltuig gebruikt: “En nu voelde hij een lichte walging, die een gevolg was van een combinatie van vleselijke oververzadiging en onderworpenheid” (124). De man kent dus geen vrijheid in zijn geboorteland, maar ook niet in het vrijgevochten Paravion. De vrouw daarentegen beheerst en controleert alles in beide werelden, maar dat doet ze wel met geweld. Vrijheid en geweld zijn ook hier onlosmakelijk met elkaar verbonden.

De roman beschrijft het Moreaanse maatschappelijke systeem tot in het **detail**, maar over Paravion komt de lezer bitter weinig te weten. Dit komt omdat er geen systeem in Paravion lijkt te zijn. Gedetailleerde beschrijvingen van personages en plaatsen komen wel in beide werelden voor. In Morea worden vrouwen aan de hand van natuurelementen gedetailleerd beschreven: “Haar huid: een landschap van blank waar haar gezicht het oosten was: daar kwamen twee zonnen als blossen op – en haar borsten waren het westen: daar gingen zij als areola’s onder” (10). De verteller toont een gedetailleerd beeld van Morea. Hij ziet de Moreaanse gemeenschap als een kleurrijke Arabische sprookjeswereld en verbindt die met de natuur en eten: “het fluwelen rood van paprikapoeder, het zwart van gemalen peper, peperkorrels als kaviaar, gemalen gember en gemberwortel, besneeuwde bergtoppen van ruw zout, [...]: dit was een oosterse welvaartsstad in het klein” (57).

Als laatste zijn er ook **instituties** nodig in een totalitaire maatschappij. Hoewel er geen officiële instituties aanwezig zijn in de roman, zijn er wel substituten die de gemeenschap controleren: het volk met “het boze oog” (9) en de Siamese tweeling: Cheira en Heira. Zij staan rechtstreeks in contact met de djinns want “vuurvliegen verlichtten hun handen” (103). Ze controleren alles wat er gebeurt in de vallei: “Cheira en Heira [gingen] naar de vallei Abqar, waar de bloemen als baby’s sliepen, om onder de bladeren en aan de beek te horen wat er overdag was gebeurd, terwijl ze goedkeurend knikten en verder knoopten” (103). Bovendien voeden zij Baba Balook op met speciale rituelen en beschermen ze Mamoerra.

De inwoners van het dorp beschouwen Cheira en Heira “als heksen” (16) en ze willen Mamoerra en Baba met stenen bekogelen. De dorpingen onthouden zich echter van dat plan, “niet zozeer uit mededogen, maar uit angst voor de wraak van Cheira en Heira, die met hun toegeknepen ogen en trillende oogleden de mensen bijna letterlijk konden doen verstijven” (16).

5. Collectief geluk

In een utopische maatschappij zou iedereen een **evenwaardige plaats** moeten krijgen, maar dat is zeker niet het geval in Morea en Paravion. Aanvankelijk hebben de mannen een dominante positie: “Dit schokte de jongens. Eerbied voor moeder was nog wel af te dwingen, maar voor een zus, een *meisje*?” (47). Dit strookt met het clichébeeld van de islam, waarin de man een prominente rol speelt. De verteller doorbreekt het cliché echter snel wanneer een broertje zijn knie verwond: “Hij [begon] zelf te huilen als had hij een wereld van knieën verwond. Als het meisje dat zag, schaterde ze het uit, stond op en stak haar tong naar hem uit. De jongen verdween in de plooiën van moeders omarming” (48). Wanneer de mannen wegtrekken naar vruchtbare oorden, ontpoppen de meisjes zich tot wraaklustige dominante vrouwen. De mannen die naar Paravion vertrekken zullen er nooit een plaats krijgen in de maatschappij. Zo utopisch is deze wereld dus niet.

Morea is arm en “de **schaarste** was alleen maar toegenomen”, maar “in Paravion wachtten hem vruchtbare en arbeidzame tijden” (15). Er is dus een sterke tegenstelling tussen het dystopische Morea en het utopische Paravion, maar zoals al eerder vermeld, blijkt Paravion ook al vergane glorie te zijn.

Wat ironisch genoeg wél een utopisch kenmerk is in Morea, is de weigering van **het individuele geluk**. De bewoners gunnen Baba Balook geen individueel geluk: “Hoe dan ook, besloot het dorpshef, Baba Balook zou niet alleen van de vruchten plukken of, als alles goed ging, er niet eens van eten” (29). De mannelijke bevolking trekt massaal naar Paravion op zoek naar een collectief geluk. Een mannendroom gaat in vervulling want “de vrouwen waren mooi en begeerlijk, ze waren jong, ongebreideld, goedlachs, uitbundig, brutaal, elegante vilken met ranke ledematen, ze straalden die typerende levendigheid uit die het resultaat is van een uitdagende vrijheid, maar bovenal waren zij zo *aanwezig*” (148). Paradoxaal genoeg veranderen de Moreaanse vrouwen door de afwezigheid van de mannen in exact diezelfde “aanwezige” vrouwen. En op het moment dat de Moreanen beseffen dat ze

toch liever hun eigen kuise vrouwen hebben, is het te laat. Hun utopische droom wordt een nachtmerrie.

6. Zuiverheid

Het is duidelijk dat Paravion zuiver is en Morea niet. De volgende twee scènes tonen het scherpe contrast tussen beide gemeenschappen:

“Onder een afdak was de open hel van gebruikte en ongereinigde latrines. Die waren zo weerzingwekkend dat de meest verlegen jongen van de klas er niet binnen durfde te gaan. Hij had geen controle over zijn kringspier, de arme knaap, en zijn verfijndheid was er de oorzaak van dat hij bijna dagelijks de school verliet met een welgevulde broek, als droeg hij alsnog de luier die hij nooit van zijn leven had gedragen met een schare vliegen achter zich aan” (77).

“[...] dromen van Paravion, dat groen was en waar de beken en rivieren spikkels vertoonden van de onophoudelijke regens. Hij droomde dat hij op zijn rug in dat water dreef, tevreden en gelukkig, geen werk om handen, maar in het besef van grote weelde; beide oevers werden beschaduwed door boomgaarden. Het water was vloeibaar diamant” (26).

Uit het vorige citaat blijkt dat de **diamant** symbool staat voor Paravion. Dit strookt met de kenmerken van het kristal als hét symbool voor de utopie. Toch komt er – net zoals bij *De verwoesting van Hyperion* – een duistere kant naar boven bij dit utopische kenmerk. Het kristal staat hier namelijk rechtstreeks in verbinding met de dood. Baba Balোক voelt en ziet kristal op het moment dat hij aan het sterven is: “In de labyrinten van lichtpegels en in de spiegelhallen van de zon raasden flitsen van schitteringen en iriserende uitbarstingen voorbij. Nog nooit had hij de hemel zo driedimensioneel aanschouwd. Hij zwiepte door vloeibaar diamant en kristal” (93).

Dit citaat benadrukt ook de symboliek van het oog. In Morea komt regelmatig het symbool van het boze oog aan bod (zowel van de inwoners als van de djinns). Het oog is heel belangrijk en er wordt dan ook regelmatig ingezoomd op dit onderdeel: “De irissen bloeiden open als zonnebloemen. Haar pupillen waren groot door de zwangerschap” (10). In Paravion daarentegen is noch het boze oog aanwezig, noch een andere controlerende instantie. De inwoners van deze gemeenschap zijn vrijgevochten en kennen geen regels.

Zuiverheid hangt ook samen met het uitsluiten van anderen. Zo is er in Morea een sterke **distinctie** tussen de inwoners enerzijds en het koppel Baba en Mamoerra anderzijds: “Baba Balোক en Mamoerra waren nooit geliefd geweest bij de andere bewoners. Zij werden met

achterdocht bekeken” (15). Baba is diegene die in de ogen van de inwoners de vuile klusjes moet opknappen: “Voor Baba Balook voelden zij echter enkel onverholven minachting en zij noemden hem een slaaf” (16). De inwoners van Morea zijn heel lui en willen het liefst niet meer werken. Daarom verlangen ze ook zo sterk naar Paravion waar “geen werk om handen” was (26). Ook in Paravion is er een onderscheid tussen de eigen inwoners en de Moreanen. Deze laatsten worden amper opgenomen in de gemeenschap.

7. Het belang van opvoeding en onderwijs

“De geboorte van de dochters werd niet gevierd door de moeders. [...] Alles leek zo triest, de dood was meer dan ooit de enige zekerheid, het leven werd enkel geleefd om ander leven voort te brengen en dat nieuwe leven, dat zo zacht ademend sliep in hun warme armen, verschilde in niets van de vrede van de dood, alleen was de dood niet zo zoetgeurend, maar wel even verleppend voor hun lijf” (41).

Het vorige citaat toont niet bepaald een rooskleurige visie op opvoeding. Er wordt weinig belang gehecht aan opvoeding en onderwijs, want die deugen toch niet. Bouazza doet er nog een schepje maatschappijkritiek bovenop door het onderwijssysteem onderuit te halen. In Morea mogen de meisjes namelijk geen onderwijs volgen: de moeders vroegen “aan de jongens wat ze vandaag op school hadden geleerd. De meisjes luisterden slaperig, een duim in de mond [...]. De moeders onderbraken de vertelling om de duim uit de mond van de dochters te halen. ‘Hou toch op met duimen!’ zeiden zij. ‘Anders mag je niet meeluisteren’” (80).

Bovendien genieten de jongens niet van hun privilege om onderwijs te volgen. School interesseert hen niet: “Wat de jongens en hun onderwijs betreft, alles wat zij op school leerden, vergaten zij tijdens de lange afstand die ze huiswaarts moesten afleggen. [...] Roken leerden ze met veel meer gemak, evenals masturberen” (77).

De inwoners van het dorp hechten dus niet veel belang aan opvoeding, maar Cheira en Heira vinden een goede opvoeding wel belangrijk. Samen met Mamoerra proberen ze Baba Balook een degelijke opvoeding te geven vol rituelen: “Hij werd gezoogd en kreeg veertig dagen lang harmal te drinken om aan te sterken en ongestoord te slapen. Zij smeerden henna op zijn handpalmen opdat zijn nagels niet zouden groeien, kleurden zijn oogleden met indigo tegen het boze oog, een amulet met harmal werd om zijn halsje gelegd tegen woutermannen en de moeders van de nacht, en in zijn oor hingen zij een koperen ring, nogmaals tegen het boze oog” (69). Deze rituelen dienen om hem te beschermen “maar het zou een kind worden dat gevoelig was voor de geruchten en het morkelen van duisternis en dal” (69).

Toch werpt hun rituele opvoeding vruchten af: “Hoe knepen ze hem en drukte ze hem fijn! De melk die hij had gezogen, leverde goed werk af in zijn skelet en spieren. Hij kreeg honing, dadels en vijgen te eten voor het ontbijt, diverse soorten vlees en groenten en aardappelen voor het avondmaal” (76).

Over opvoeding en onderwijs wordt niet gesproken in Paravion. Het lijkt alsof de mensen er geen fatsoen kennen. Het park loopt vol onfatsoenlijke vrouwen die zoveel mogelijk bloot tonen: “Werkelijk onbeschaamd waren de wezens in het groene centrum van Paravion, waar het verboden leek kleren te dragen” (142).

8. Geweld en conservatisme

Morea en Paravion zijn doordrongen van geweld en conservatisme. “De vallei Abqar was nu eenmaal bezeten” (69) en het “verlangen [van de personages] koestert het beeld van het eerste ogenblik en is blind voor tijds rimpelingen in vlees” (107). Er gebeurde “niets nieuws” in Morea (45) en Mamoerra wil zelfs dé symbolen voor dynamiek en herrijzenis opeten: de kraanvogel en de feniks⁵: “Had zij een kraanvogel of een feniks kunnen bemachtigen, ze had ze onderworpen aan haar kookkunsten” (42).

⁵ De feniks staat symbool voor de herrijzenis. De kraanvogel heeft een sterke symbolische waarde afkomstig uit China, Japan en Korea. Het staat symbool voor geluk en een lang leven. In de christelijke traditie staat het symbool voor waakzaamheid. Ook in de islamitische cultuur kent men de symboliek van de kraanvogel (Bastenaire, J. & Diler, A. *Het Alevisme en de Alevieten. Korte inleiding op de sociale, godsdienstige en filosofische aspecten*. Geraadpleegd op 14 april 2009 via <http://users.skynet.be/wereldwijd.geloven/docs/Religies/IslamAlevieten.htm>).

Bovendien leven de bewoners volgens strikte **rituelen** en dagelijkse bezigheden. Zelfs onverwachte gebeurtenissen zijn in Morea voorspelbaar: “Het was een ritueel dat Baba Baloeck maar al te goed kende en omdat hij wist welke slag of stoot wanneer kwam, wist hij ook welke houding hij moest aannemen” (88).

Ook **geweld** is in overvloed aanwezig. De onderdrukte meisjes die zich ontpoppen tot moordlustige dominante vrouwen bewegen en handelen op rituele wijze. Ze voelen zich bevrijd van hun vaders en broers en handhaven die vrijheid met de nodige portie geweld. Zo vermoorden ze de nietsvermoedende onderwijzer en karretier en gebruiken ze de natuurkracht:

“Niet alleen over haar, maar ook over de andere meisjes was een verandering gekomen. Hun geest was bevangen door uitbundigheid, ze bewogen zelfverzekerd, keken uitdagend. De onderwijzer en de karretier waren helaas al tot grijnzende skeletten ontbonden, anders hadden zij kunnen zien hoe de meisjes, gesierd met bloesems en wijnbladeren, voor hen stonden; bezeten door een natuurlijke kracht, een **natuurkracht**, waren hun bewegingen op elkaar ingesteld, zij handelden ordelijk als in een **ritueel**. Alle geschillen leken vergeten, ze voelden zich verbonden. Een verwoestende sensualiteit jubelde in hun bloed” (133).

De voorheen altijd rivaliserende vrouwen zijn het nu met elkaar eens: samen staan ze sterk. Paradoxaal genoeg is er pas eenvormigheid bij de vrouwen op het moment dat ze tot geweld overgaan. Daarvoor beschouwden de vrouwen elkaar als rivalen en deden ze alles om elkaar de loef af te steken. Geweld is dus heel nauw verbonden met harmonie en eenvormigheid.

De vrouwen fungeren als heersers in Morea en ze doen dat met geweld. Zij bepalen wat kan en niet kan en voeren ook de straffen uit: “Niemand kon overleven na terugkeer in het geboorteland. Dat wist iedereen. Alleen als lijk werd men daar door de grond aanvaard” (143). Hoewel deze filosofische mijmering door een visser verteld wordt, is het toch zo dat de vrouwen uit Morea de daad bij het woord voegen en de karretier en de onderwijzer effectief vermoorden.

In Paravion daarentegen is er geen controlerende instantie. Iedereen is er vrij om te doen wat hij wil, zelfs al komt daar geweld bij kijken. Bovendien zijn de fragmenten waarin Paravion beschreven wordt zo kort dat de lezer amper de kans krijgt om negatieve aspecten zoals geweld te zien in Paravion. Het enige dat de lezer te weten komt, is dat er veel onfatsoenlijke vrouwen rondlopen.

Stynen maakte een onderscheid in het **vertelperspectief** van een utopie of dystopie. Een utopie zou verteld worden door een buitenstaander terwijl een dystopie verteld wordt door een inwoner zelf. In *Paravion* klopt die theorie gedeeltelijk. Het utopische Paravion wordt bijna uitsluitend door buitenstaanders beschreven. De lezer krijgt maar een paar fragmenten te zien van Paravion, waardoor er weinig dystopische kenmerken van Paravion tevoorschijn komen. Enkel een vrouw die graag naar Morea wil, beschouwt Paravion niet als een droomwereld.

Morea – het dystopische land - wordt beschreven vanuit het perspectief van de inwoners zelf, maar tegelijkertijd hebben ook de inwoners van Paravion een beeld over Morea, weliswaar eentje dat niet klopt. Ze zien Morea als een wereld uit de vertellingen van *Duizend-en-één-nacht* vol kitscherige elementen: “De namen van oosterse plaatsen had zij weer uit goedkope edities van Perzische en Arabische poëzie. Niet dat zij wist waar die steden lagen, maar de klanken waren betovering genoeg voor haar. En de edities waren altijd vertalingen gebaseerd op vertalingen, gebaseerd op bewerkingen van vertalingen van het origineel. Maar wat deed het ertoe? De geest, of zoals zij zei, de ‘spirit’, daar ging het om, zij zocht de ‘spirit’ en die vond zij” (160). Morea lijkt dus voor de westerse buitenstaanders een utopie, terwijl de inwoners van Morea zelf hun maatschappij juist als een dystopie bestempelen.

Het gaat zelfs zo ver dat de vrouw uit het citaat naar Morea wil gaan: “‘Neem mij mee, alsjeblieft!’ smeekte zij” (163). Dit gaat de Moreaan zijn verstand te boven: “Hij duwde haar van zich af, de zottin” (163).

De Moreanen proberen halsstarrig Paravion te bereiken, terwijl enkele naïeve Paravianen geloven dat het in Morea beter zou zijn. De inwoners van Morea beseffen maar al te goed dat het niet mogelijk is om van cultuur te veranderen: “Hij kon geen deel uitmaken van haar wereld, noch zij van de zijne, ondanks haar waanzinnige visioenen en buitenwereldlijke ervaringen” (164).

Dit besef maakt de Moreanen moedeloos: “Hij genoot van dit alles, maar voelde zich er geen onderdeel van. Het bestond buiten hem om en zou voortbestaan zonder hem, en dat maakte hem weemoedig. Een weemoed die hij deelde met de andere bezoekers van het theehuis en die bij de andere mannen soms omsloeg in woede en walging” (168). Dit is ook een sneer naar onze maatschappij. Er komen veel allochtonen in het westen wonen, maar niet iedereen is even goed geïntegreerd, en dat creëert een gevoel van uitsluiting. Personen die zich buitengesloten voelen kunnen daar soms met geweld en afkeer van de maatschappij op reageren.

9. Relatie tot de hedendaagse maatschappij

Paravion heeft een veel sterkere relatie met onze maatschappij dan *De verwoesting van Hyperion*. De verwijzingen zijn veel explicieter dan in de roman van Hugo Raes.

Het meest opvallende is de politieke sneer naar de islam en de houding van dit geloof tegenover vrouwen: “Het neusje van de zalm was natuurlijk Peri Banoe, uit Iran, het beste wat het land te bieden had, niet vreemd, aangezien dat rijk niets anders te bieden had. Hoewel de zwarte lijkwaden voor levende vrouwen die daar ook gemaakt werden onovertroffen waren” (94). Vrouwen worden niet gerespecteerd. Ze zijn zelfs koopwaar: ““Onbetaalbaar? Over vee en vrouwen valt altijd te onderhandelen, knoop dat in je oren”” (119). Bovendien mogen ze geen onderwijs volgen en “geen tapijt vliegen”(92): “Het was een gezinstapijt en had een draagcapaciteit voor zeven personen precies, niet meer dan achthonderd kilogram, zoals het label vermeldde, en: *buiten bereik houden van water en vrouwen!*” (92). Uit dit citaat blijkt dat Bouazza dit gevoelige onderwerp met de nodige humor verwoordt, iets wat niet iedereen zich kan permitteren. Bovendien beheersen in zijn roman de vrouwen de wereld en behandelen zij de mannen als speeltjes. Dit is een speelse omkering van het gangbare maatschappijbeeld.

Een tweede opvallende kenmerk is het spotten met de islam. De roman toont het revolutionaire gedachtengoed van sommige moslimbewegingen: “Nog even, zo ging het gerucht in het theehuis, en ook alle kerken zouden moskeeën worden. Het is een kwestie van tijd, zei de tapijtverkoper, die meer met het puntje van zijn sikbaard leek te praten dan met zijn mond. De andere bezoekers knikten” (139).

Op p. 219 maakt Bouazza een woordelijke toespeling op de koran: “Halla! Halla! Paravion is groot en u bent grootmoedig” (219). Ironisch genoeg is Paravion wel de wereld van het westen en niet de moslimwereld.

Vervolgens heeft de verteller het over het immigreren zelf. Vitse (2009: 3) zegt dat “Paravion staat voor de vervaging van de grens tussen gastland en geboorteland: in Morea dromen de mannen van Paravion, terwijl ze in Paravion hun geboorteland vergeefs trachten te reconstrueren”. De Moreanen klagen dat ze niet toegelaten of opgenomen worden in Paravion, maar eigenlijk willen ze niet integreren. Hun band met Morea is te hecht: “Al de mannen in het theehuis hadden een schotel en televisie, het was het eerste wat aangeschaft

werd bij aankomst. De schotelantenne als de navelstreng met het vaderland. Het was een rage” (146). In onze samenleving verlangen allochtonen ook naar hun eigen cultuur en producten. Zo kennen de halal-producten steeds meer succes. Grootwarenhuizen en zelfs ziekenhuizen zien het als een goede investering. Wat begon bij koosjer geslacht vlees evolueert naar een eigen halal-shampoolijn en volledige halal-babyvoeding (De Morgen: 14/04/08 en 02/06/08).

Onze westerse wereld lijkt voor veel armere landen een paradijs, een utopie. Dat is ook grotendeels zo, maar toch is onze maatschappij niet perfect. Bouazza geeft binnen en buiten zijn roman ook kritiek op het vrijgevochten westen dat bang is voor taboes en verboden. Zo zegt Bouazza volgens Vitse (2009: 9) dat Nederlanders soms blind zijn voor de gevaren van de islam: “Hafid Bouazza [mengde] zich in het islamdebat: in twee opiniestukken in de krant *NRC Handelsblad* hekelde hij de ‘extremistische uitwassen van de islam in Nederland en de blindheid en onwil van de Nederlanders om deze gezwollen te zien voor wat ze werkelijk zijn, namelijk wat in Nederland recht[s]-extremisme wordt genoemd’”. De auteur verwijt de Nederlandse overheid dat ze de islam blijft verdedigen (Vitse 2009: 9).

Bovendien toont de roman dat de inwoners van Paravion heel individualistisch zijn. Ze kennen geen regels en de mensen genieten schijnbaar van een onbeperkte vrijheid. Onze huidige maatschappij is heel individualistisch ingesteld en inwoners lijken van een onbeperkte vrijheid te genieten. Dit is echter schijn, want camera’s houden voortdurend openbare plaatsen in de gaten en flitscamera’s controleren de snelheid op de wegen. Michael Hardt heeft het over de mondiale controlemaatschappij en Lieven De Cauter heeft het in zijn artikel over een capsulaire maatschappij. Het kapitalistische westen privatiseert openbare ruimtes om de bevolking meer te doen kopen. Maar onder andere daardoor vervagen de grenzen tussen binnen en buiten, en daarmee vervagen ook de grenzen tussen westerlingen en niet-westerlingen. Dat kan met problemen zoals onveiligheid gepaard gaan. Bijgevolg is het westen geobsedeerd door controle en veiligheid: “Omdat een scheiding tussen de werelden nooit werkt, en de bevolkingen van de tweede, derde en vierde wereld uitzwermen en intussen overal zijn, is de eerste wereld geen homogeen imperium meer met relatief homogene steden, maar een archipel van burchten. Transport wordt meer en meer de transit tussen gecontroleerde en gesloten zones. Daarom is de generische stad vooral geobsedeerd door afscherming, veiligheid en controle. Men kan terecht spreken van ‘de cellulaire stad’, en zelfs van ‘de capsulaire beschaving’” (De Cauter 2004: 45).

Die vervaging van grenzen tussen het westen en de armere landen komt aan bod in *Paravion*. De personages uit Morea geraken Paravion niet binnen omdat de stad omringd is door hoge wallen en bewaakt wordt door poortwachters.

Elke utopische maatschappij heeft zijn dystopische aspecten en daar vormt het westen geen uitzondering op. Die visie wordt goed belicht in *Paravion*.

10. Conclusie

Het is niet de bedoeling om *Paravion* als een utopische roman te bestempelen, maar het valt niet te ontkennen dat er heel wat utopische elementen in het verhaal aanwezig zijn. De inwoners van Morea verlangen naar het utopische Paravion (dat eigenlijk dystopisch blijkt te zijn). Bovendien komen de verschillende utopische kenmerken aan bod in de roman:

De tijdruimtelijke beschrijving van Paravion en Morea is niet precies. In Morea draait het vooral om de cyclus van het leven. De inwoners van het land lijken compleet geïsoleerd van de rest van de wereld. Morea is niet te situeren op de wereldkaart en er is ook geen sprake van buurlanden of grensgebieden. Morea kan dus zeker als een eiland gezien worden. Ook de ligging van Paravion is niet heel duidelijk. Er zijn een paar verwijzingen naar de stad Amsterdam zoals de aanwezigheid van de Amstelrivier, maar het gebied is geïsoleerd door hoge muren en lijkt geen buurlanden te hebben. De beschrijving van Paravion is heel fragmentair en de lezer krijgt geen duidelijk beeld van de maatschappij. Tussen Paravion en Morea is er enkel “niemandslaan” (135). Bijgevolg voldoen deze twee werelden aan het kenmerk van het **insularisme**.

Het **totalitarisme** is vooral in Morea aanwezig. De lezer krijgt een overzichtelijk en gedetailleerd beeld van de samenleving en net zoals bij *De verwoesting van Hyperion* zijn de personen inwisselbaar. Hoewel de regulerende instituties niet zo duidelijk aanwezig zijn als bij Raes, treden er in Morea ook dominante figuren en heersers naar voren, zoals Cheira en Heira en de vrijgevochten vrouwen. In Paravion zijn er geen controlerende instituties, noch personen die ervoor zorgen dat de orde gehandhaafd blijft. De lezer krijgt geen overzichtelijk, maar een fragmentair beeld van de samenleving.

Het **collectieve geluk** is op een paradoxale manier aanwezig in Morea door het egoïsme van de dorpsbewoners. Bovendien vinden de rivaliserende vrouwen harmonie en eenheid op het moment dat ze Morea met geweld overheersen. In Paravion lijken de mensen heel

individualistisch en vrijgevochten. Als er sprake is van geluk, dan is dat een individueel en geen collectief geluk. Paravion beantwoordt dus zeker niet aan dit utopische kenmerk. Het element van schaarste in het dystopische Morea en rijkdom in Paravion is dan weer wel aanwezig.

Het kenmerk van de **zuiverheid** komt ook aan bod. Er is een scherpe tegenstelling tussen het vuile Morea en het zogezegd zuivere Paravion. Daarnaast is er ook een duidelijke distictie tussen de dorpsbewoners en het koppel Mamoerra en Baba Baloeck. Zij worden niet geapprecieerd door de inwoners van het dorp. Het symbool van het kristal komt ook aan bod, maar dan wel op een ironische wijze. Het utopische kristal wordt rechtstreeks verbonden met de dood.

Aan **opvoeding en onderwijs** wordt niet zoveel aandacht besteed. In Paravion is het afwezig en in Morea hechten enkel Cheira, Heira en Mamoerra belang aan een goede opvoeding vol rituelen om de kwade geesten te bestrijden. Het onderwijssysteem wordt op een maatschappijkritische manier onderuit gehaald.

Verder zijn **geweld en conservatisme** alomtegenwoordig in de roman. De vrouwelijke personages uit Morea besturen het land met harde hand en zijn niet bereid om te veranderen. In Paravion is het moeilijk om negatieve elementen zoals geweld en conservatisme op te merken. Dit komt omdat de gemeenschap heel fragmentair beschreven wordt en de lezer de kans niet krijgt om Paravion beter te bekijken.

Als laatste komen in deze roman veel **maatschappijkritische elementen** aan bod. De auteur bekritiseert de islam, de positie van de vrouw in de islam en de attitude van sommige immigranten. Daarnaast geeft hij ook kritiek op het individualistische westen. Paravion heeft samen met *Zwerm* de meeste verwijzingen naar onze wereld, hoewel de referenties bij de roman van Verhelst veel impliciet zijn.

C. Dirk van Weelden: Het middel

1. Inleiding

Dirk van Weelden heeft filosofie gestudeerd en dat is te zien aan de roman *Het middel*. De auteur speelt voortdurend met de utopische vertelling en het boek combineert verschillende vertelgenres. Joost Zwagerman vertelt op de flaptekst van het boek: “Dan weer is het een echte psychologische thriller, soms ook zomaar een laconieke relatiekomedie, om verderop te veranderen in een spetterend jongensboek”.

Dit alles wordt doorspekt met een stevige cultuurfilosofische achtergrond. De verteller mijmert over grote vraagstukken zoals ‘Hoe te leven?’, ‘Wat is terrorisme en wat maakt mensen slecht?’: “Waar hangt het vanaf? Van je bedoelingen? Of van wat je doet en wie je tegen je krijgt?” (65).

Idealisme kan gevaarlijk zijn. Bovendien kunnen utopische of idealistische projecten zoals die uit *Het middel* in slechte handen vallen. De grootste idealisten zijn vaak juist diegenen die het meeste uit zijn op macht of rijkdom. *Het middel* belicht deze problematiek.

2. Beknopte samenvatting

Victor Tamboeli, partner van de rijke Mina Eden, lijdt aan een mythische vergeten ziekte: de “vergetelheid der ledematen” (35). Hij verliest langzaamaan al zijn “uitsteeksels” (23) zoals zijn teen, oor, neuspunt en linkerpink. De dokters kunnen hem niet helpen. Wanneer Victor's teelbal plots van zijn lichaam valt, besluit hij met een lotgenoot, Jorge Cairo, op zoek te gaan naar de plant die hen kan genezen: de mutó.

Terwijl ze rondzwerven op de oostelijke vlaktes van het Nederland uit de nabije toekomst, worden ze opgepakt en vastgehouden door inwoners van de Enclave, “een technisch hoogontwikkelde sekte van utopisten die extremistische plannen uitbroeden” (13). De sekte implanteert in mensen een kunstmatige levenservaring en creëert zo leidersfiguren die een wereld willen besturen die eenheid vindt in zijn verschillendheid.

Victor geraakt stilaan overtuigd van hun goede bedoelingen en wil zich ook laten omvormen tot een leidersfiguur. Daartoe krijgt hij echter niet de kans, want de Enclave wordt bestormd door troepen van de Nederlandse regering. Zij zien de sekte als een gevaar voor de Nederlandse beschaving en vernietigen het gebouwencomplex.

Victor wordt opgepakt en ondervraagd door de politie. Die verdenkt hem van moord en samenzwering tegen de Nederlandse staat. Videobeelden tonen echter dat hij onschuldig is en hij wordt vrijgelaten.

De man trekt onmiddellijk terug naar de oostelijke vlaktes om daar op zoek te gaan naar Vera, een vrouw die hij in de sekte had leren kennen. Tijdens zijn lange tocht vindt hij ook de mutó. Hij eet ervan en neemt de plant mee als souvenir voor later. Als Victor de ruïnes van de Enclave bereikt, komt hij in contact met de vlaktebewoners die zich niets aantrekken van de buitenwereld. Terwijl ze er vredig samenwonen, proberen ze beetje bij beetje de ruïnes van de sekte zo goed mogelijk te reconstrueren.

Victor heeft tijdens zijn zwerftocht zichzelf stilaan teruggevonden en denkt na over zijn leven en andere filosofische vraagstukken. Zijn ziekte verdwijnt op miraculeuze wijze: “Ik denk wel eens dat de ziekte weg is. Niet door die paar miligram mutó die ik heb binnengekregen, maar vanwege de uitwerking van de reis, de ontberingen, inspanningen en opwinding. Wie weet was het gewoon een soort atrofie, bederf door niet genoeg leven” (59-60).

3. Insularisme

Het verhaal speelt zich af in “het ‘Nederland van de nabije toekomst’” (Groes 2009: 138). De lezer krijgt geen verdere specificaties, buiten het feit dat mutó in “oostelijke vlaktes en veenmoerassen” (49) te vinden is. De hoofdpersonages, Victor en Jorge, bevinden zich “ergens op de oostelijke vlaktes” (15) en de steden hebben geen namen, maar afkortingen zoals “W.” (19) en “de kleine herberg in dorp B.” (129).

De Enclave bevindt zich in Nederland, maar de **ruimtelijke situering** komt niet overeen met het werkelijke Nederland en de verwijzingen naar plaatsnamen zijn heel vaag. De lezer kan onmogelijk weten waar het verhaal zich precies afspeelt.

De sekte noemt zichzelf wel de Enclave, een “gesloten gemeenschap”, maar ze voldoet niet aan het insularisme. De ruimtelijke grenzen zijn niet bepaald, want de sekte bevindt zich ergens in de oostelijke vlaktes. Iedereen kan er dus zomaar binnenwandelen. Bovendien ontvoeren ze mensen en houden ze die in hun gemeenschap gevangen. Hoewel de naam het dus suggereert, is de Enclave geen gesloten gemeenschap.

Ook de situering in **tijd** is niet heel precies. *Het middel* speelt zich af in de nabije toekomst, maar meer komt de lezer niet te weten.

Servier had het over de typische tijdloosheid in een utopie, maar dat is hier zeker niet het geval. De roman hamert op de vergankelijkheid van het leven. Ruïnes zijn vaak de enige

restanten van wereldrijken. Ze tonen dat niets blijft duren, hoe groots de ideeën erachter ook waren: “Beter dan toen alles in vol bedrijf was bespeur je de overmoed waarmee de *académiciens* de toekomst bezagen. Zo gaat het met ruïnes. Ze tonen de harde waarheid” (91). Van Weelden maakt ook gebruik van twee tijdsperspectieven om de vergankelijkheid aan te tonen. Het verhaal situeert de Enclave tijdens zijn bloeiperiode, maar toont ook via het heden hoe het afgelopen is met deze utopische sekte. De verteller merkt bij deze vergankelijkheid wel op dat “alles vergankelijk en onzeker, voorlopig en kwetsbaar [is]” (39), maar dat “het verlangen dat utopieën oplevert nooit voorbij [gaat]” (83).

De verteller lijkt op de hoogte te zijn van de kenmerken van een utopische vertelling. Stynen haalde al aan dat een utopie vaak afrekenet met een catastrofaal verleden. Dat is ook hier het geval. Het hoofdpersonage Victor bereikt een nieuw hoofdstuk in zijn leven na een dramatisch verleden: “De wereld is groot en ligt open voor een man die uit de puinhopen van een catastrofe tevoorschijn komt” (25). Toch relativeert de auteur ook dit statement: de wereld bestaat niet uit een catastrofaal verleden en een utopisch heden, maar wel uit een opeenvolging van succes en falen.

Een utopische wereld wordt ook vaak via de **droom** bereikt. Hoewel het op het eerste gezicht niet zo lijkt, hebben de mythische ziekte en de mysterieuze *mutóplant* wel iets weg van een droomwereld. De beschrijving doet denken aan een clichébeeld van het verre Egypte en zijn bijbehorende geheimen: “We leden aan een vergeten ziekte. Ik weet nog hoe goed ik het beeld van het geelgouden zonlicht en de vertraagde wenteling van het zwevende stof vond passen bij de klank van Cairo’s diepe stem. Niet zijn ernstige, lichtbruine ogen, maar de waardigheid van zijn stem verhinderde dat ik in de lach schoot bij zijn verhaal” (35).

De mysterieuze ziekte is ook heel nauw verbonden met het verleden: “Tot in de negentiende eeuw waren er gevallen beschreven van onze ziekte. [...] Een dertiende-eeuwse Fransman noemde het ‘de roep van het licht’ [...]. Bij een Spaanse dokter uit de zeventiende eeuw was het een ziekte die juist het gevolg was van een overmaat aan verinnerlijking” (35). Het is een typisch utopisch kenmerk om inspiratie uit het mythische verleden te halen, omdat toen alles nog zuiver en beter was. Dit kenmerk komt duidelijk naar voren in deze roman.

De dystopische ziekte die kan genezen door de utopische *mutóplant* kan dus zowel in een droomwereld als in het verleden geplaatst worden.

In de theoretische inleiding heb ik beschreven hoe een reis in de toekomst steeds een projectie is van tradities uit het verleden. Dat is hier niet het geval. Het is een uitzonderlijke werkwijze om de utopie in de verleden tijd te situeren.

Volgens Stynen zou een **bezoeker** in een utopie gastvrij ontvangen worden, maar dat is op dit verhaal niet van toepassing. Victor en Jorge worden ontvoerd en vastgehouden door de idealistische sekteleiden: “Je moet er verder niets achter zoeken. Alle onbekende groepen die door de vlakten en veenmoerassen W. naderen screenen we. En als we het nodig vinden pakken we ze op, uit voorzorg. Is er niets aan de hand, dan zijn ze zo weer vrij” (51). De opgepakte bezoekers worden “in geblindeerde terreinwagens naar de Enclave vervoerd en drie uur lang in een kaal hok opgesloten en geobserveerd” (51). De sekteleiden beweren nochtans dat ze geweldloos en tolerant zijn. Bovendien ontnemen ze onschuldige mensen hun vrijheid. Ze zien hun samenleving als een verbetering van de dystopische huidige maatschappij, maar zo ideaal is de Enclave niet. De Enclave doet sterk denken aan een capsulaire maatschappij want ze is “geobsedeerd door afscherming, veiligheid en controle” (De Cauter 2004: 45). Sektes als de Enclave lijken op “‘gated communities’, gesloten promenades, bewaakte *malls*, versterkte huizen, grote in zichzelf gekeerde complexen” (De Cauter 2004: 57).

Het feit dat de bezoekers in geblindeerde wagens vervoerd worden, is een bevestiging dat de Enclave een gewelddadige en afgezonderde gemeenschap is. Zowel de lezers als de personages weten niet waar ze naartoe gaan. De Enclave bevindt zich op een ongespecificeerde tijdruimtelijke locatie, maar een eiland is het zeker niet.

4. Totalitarisme

In tegenstelling tot een typische utopie, is de wereld uit *Het middel* helemaal niet **overzichtelijk**. De personages verliezen zich in een chaotische en fragmentaire wereld. Jorge vindt het enorm jammer dat hij maar één leven heeft: “Eén mens. Als ik tot me door laat dringen wat er allemaal is op de wereld, hoeveel er te ontdekken en te beleven valt, hoeveel fantastische mensen er kunnen zijn, schitterende plekken, hoeveel er te lezen is, aan kunst te kijken en muziek te luisteren, de talen die je kunt leren, dan kan ik behoorlijk pissig worden van het feit dat ik maar één leven heb en maar één persoonlijkheid. Dat ik voor veel dingen geen aanleg of talent heb” (15).

In een typische utopie wordt elk **detail** beschreven. Dat gebeurt in deze roman ook. De inwoners van de Enclave besteden heel veel aandacht aan het voorbereiden van hun utopische gemeenschap. Ze leggen alles tot in de puntjes uit:

“Het blijkt dat er na de introductie van de nanocontainer met neurotransmitters uit de mutó spectaculaire veranderingen optreden in de werking van de hersens. Er is een kwab waar ik de naam van vergeten ben, die verantwoordelijk is voor het leggen van verbindingen tussen de verschillende delen en functies van het brein. Daar ontstaat een hevige en nieuwe activiteit. Ik heb beelden gezien van scans bij mensen die een halfjaar daarvoor waren geïmplanteerd en je zag allerlei ragfijne netwerken ontstaan. Alsof je de geboorte van een sterrenstelsel zag” (190).

Een ander kenmerk dat Stynen naar voren haalt bij het totalitarisme, is de **inwisselbaarheid** van personages. Ook hier leunt de roman niet helemaal aan bij de kenmerken van een utopie. De inwisselbaarheid van personages is niet anders dan in onze maatschappij. Elk personage is uniek, maar vergankelijk. Ieder mens heeft zijn persoonlijke verlangens en ambities. In tegenstelling tot de ambitieuze en idealistische sekteleiden, houden de vredelievende vlakkebewoners rekening met die wens tot uniciteit: “Het is een feestdag op de kalender van de vlakkebewoners. Feest van de eensgezindheid. Ik moest lachen toen ik het hoorde. Als de vlakkebewoners nu iets niet zijn, dan is het eensgezind. Er zijn clans, groepjes, streken en dorpen die zichzelf willen onderscheiden en iedereen gaat zijn eigen gang” (194). De vlakkebewoners zijn ervan overtuigd dat het verbieden van uniciteit een slechte zaak is: ““We zijn eensgezind in de overtuiging dat we bij elkaar blijven als we elkaar niet tegenwerken of verbieden onze eigen gang te gaan”” (194).

Muziek is een positief element in die diversiteit: “De wereld van de mensen en hun woorden en de wereld van de muziek konden zich eindelijk versmelten. God, spoken, geesten, heiligen of de duivel stonden de verrukkingen van de muziek niet langer in de weg” (39). Muziek is dus een verbindend element in een gefragmenteerde wereld zoals in *Het middel*.

De inwoners van de Enclave denken anders over die diversiteit. De sekteleiden lijken hun uniciteit te verliezen na de operatie. Victor noemt de Enclave “een fabriek die betere mensen afleverde” (117). Dat verdwijnen van diversiteit wordt bevestigd na het bestuderen van het collectieve geluk. Geopereerde sekteleiden zijn niet meer individualistisch ingesteld en streven naar collectieve waarden. Deze personen willen niet meer uniek zijn. Ze worden als het ware klaargestoomd om de nieuwe utopische burgers te worden in een ideale totaliserende gemeenschap.

Namen van mensen of dieren die niet tot de sekte behoren, hebben ook een zekere uniciteit. Hoewel de personages gewone namen hebben zoals in onze werkelijke wereld, kunnen hun benamingen veranderen:

“De vos die ik in K. gekocht had heette Sultan. Ik heb hem omgedoopt.

‘Heiko! Heiko! Heiko!’ riep ik tegen het paard. [...]

‘Wat doe je met dat paard?’

‘Nieuwe naam.’

‘Waarom?’

‘Namen sturen je zonder dat je het weet.’

Daarop reageerde hij niet meteen. Had ik ook niet verwacht. Maar later, toen we de thee met de bekende lederen nasmaak dronken, kwam hij erop terug.

‘Mijn naam betekent Hoog Land, geloof ik.’

‘Uitstekend. Jij hebt geen nieuwe naam nodig.’ [...]

‘En je paard noem je Heiko?’

‘Dat betekent Schipper van de Vooruitgang.’” (68-69).

Elk personage is dus uniek en krijgt soms zelfs een naam die past bij zijn persoonlijkheid of missies.

De Enclave richt zich erop machtsfiguren te creëren. Dat zorgt voor **ongelijkheid** tussen geopereerde en niet-geopereerde mensen. Personen die een implantaat met synthetische levenservaring krijgen, kunnen situaties sneller en beter inschatten en daar ook gepast op reageren. Ze ontpoppen zich al snel tot leidersfiguren met respect voor de zwakkeren. De Enclave predikt een “onverzettelijke solidariteit tussen sterken en zwakken” (96).

Geopereerde sekteleiden zijn onderling wel gelijkwaardig. De ene is niet beter dan de andere en de utopische burgers proberen elkaar ook niet de loef af te steken. Gelijkheid en inwisselbaarheid zijn dus sterk aanwezig in de Enclave, tenminste als de sekteleiden niet vergeleken worden met de gewone mensen die zogezegd minderwaardig zijn.

Het ontbreken van **vrijheid** is ook een onmiskenbaar kenmerk van de Enclave. Zelfs nadat Victor vrijgesproken wordt, voelt hij zich niet vrij: “Ik ben vrijgesproken. Maar veel vrijheid kan ik in deze dakkapel niet ontdekken. Een deel van mij wordt nog altijd gegijzeld in het oosten” (60). Hij besluit zelfs terug op zoek te gaan naar één van de personen die hem gevangen hield: “Vera Venée, de neurobiologe” (60).

De verteller maakt via een vergelijking over het ontstaan van het internet duidelijk dat de vrijheid van de Enclave een utopie is: “Het idee achter de Enclave deed me denken aan het digitale utopisme ten tijde van het ontstaan van het internet. De vrije wereldwijde communicatie van individuen zou een democratische revolutie ontketenen. [...] De vrijheid van de digitale wereld was een *fata morgana*” (109-110).

De maatschappij uit *Het middel* lijkt enorm sterk op onze maatschappij. Beide werelden zijn relatief veilig, maar daarvoor moeten ze een deel van hun vrijheid opofferen. We leven in een gecontroleerde samenleving. Elke openbare ruimte wordt voortdurend door beveiligingscamera's geobserveerd. Het is steeds moeilijker om de regels te overtreden. Toch verlangt iedereen wel eens naar de kick van het illegale: “‘Heb jij ook het idee dat wat je eigenlijk het diepst verlangt van een stad, illegaal geworden is? Het avontuurlijke, de onvoorspelbare, anonieme gebeurtenissen die een stad onderscheiden van een dorp of een *suburb*, kunnen alleen nog bestaan in achterbuurten. [...] Het lijkt of we moeten kiezen tussen veilige, saaie, voorgeprogrammeerde stadsomgevingen of levensgevaarlijke stadsjungles, waar de wet machteloos is en armoede en misdaad de toon zetten” (111). Zelfs pretparken zijn disciplineringsmachines: “Een parade is altijd gemodelleerd naar de militaire parade. Disneyland is evenzeer een disciplineringsmachine als een amusementsmachine. En alles, werkelijk alles is er generisch. Het pretpark (en ook de stad als themapark) is een gecontroleerde, gesloten, generische zone” (De Cauter 2004: 47).

Een gevangenis is het toppunt van die gecontroleerde veiligheid. Het gaat zelfs zo ver dat Victor het een comfortabele en veilige ruimte noemt: “Het eerste woord dat me te binnen schiet voor deze cel in het huis van bewaring is ‘veilig’. Het tweede woord is ‘schoon’ en het derde ‘rustig’. Na mijn apocalyptische aftocht, of beter: vlucht, uit W., omhelst dit staatsgebouw me als een koesterende moeder” (11).

De Cauter maakt wel een onderscheid tussen het pretpark en de gevangenis: “Men kan ook vandaag het onderscheid maken tussen heterotopieën van de illusie zoals malls, pretparken, speelzalen tegenover de heterotopieën van de deviatie, zoals gevangenis en gekkenhuizen” (De Cauter 2004: 65).

De staat fungeert in *Het middel* als **institutie**, net zoals in onze werkelijke maatschappij. Dat die institutie niet altijd de meest geweldloze beslissingen neemt, blijkt uit het feit dat de regering de opdracht geeft om de idealistische Enclave met geweld te bestormen en te vernietigen. De Enclave is een terroristische beweging die het niet eens is met de beslissingen

van de regering. De vraag is natuurlijk wie er nu goed of slecht is als de regering zoveel geweld gebruikt en de Enclave juist vrede wil.

5. Collectief geluk

De inwoners van de Enclave hebben grootse plannen. Ze willen in mensen synthetische levenservaring implanten en dat levert heel wat voordelen op: “De belofte van leren zonder moeite en fouten. Inzicht zonder lijden. Wijsheid zonder schade en schande. [...] Anticiperend en patroonherkennend vermogen, waarin herinnering, begrip en emotionele intelligentie versmelten” (107). De utopische sekte wil met andere woorden een constant geluk creëren zonder de aanwezigheid van de negatieve tegenpool: “Nooit meer falen, nooit meer teleurstelling, nooit meer wanhoop, nooit meer stomiteiten” (140). Dit utopische verlangen is naïef want “de roes van het enthousiasme heeft zijn waarde en functie alleen als hij wordt afgewisseld door pijn, falen en teleurstelling. Het eindeloos en ongecorrigeerd bestendigen van die roes maakt mensen gevoelloos en de plannen die er uit voortkomen lomp en wreed” (140). Victor beseft in deze scène dat geluk zonder ongeluk zijn waarde verliest. **Rijkdom** valt pas op als er ook **schaarste** is.

Geluk leidt ook niet per se tot een vredige maatschappij. Volgens Jorge is er sprake van een “heilige woede” bij “mensen die zich niet neerleggen bij de woede die op dat besef van oneindigheid volgt” (17). Mensen willen steeds dat gelukkige momenten voor altijd blijven duren. De meest gebruikte eindzin bij sprookjes is niet voor niets: “En ze leefden nog lang en gelukkig”. Toch kan een gelukkig moment pas als een positieve ervaring bestempeld worden als ze sterk afsteekt tegen een negatieve tegenpool.

Maar de heilige woede heeft volgens Jorge ook voordelen: “Zonder die woede is er geen verlangen naar transcendentie, geen beschaving, geen godsdienst, geen kunst, geen wetenschap. Volgens mij is hij de grootste scheppende kracht in de mens. Omdat hij van een individuele energie overgaat in een collectieve” (17).

In deze passage wordt een hele filosofische achtergrond bij de utopie belicht. Mensen zijn individualisten en werken pas samen op het moment dat de nood het hoogst is of dat ze er baat bij hebben. Dat is ook de kracht van een utopie: de hele bevolking werkt samen aan een betere wereld die voor collectief geluk zorgt. Utopische regimes lijken daarom ideaal en spreken het diepste verlangen van elk individu aan: gelukkig zijn.

Personages die dit collectieve geluk gevoeld hebben, kunnen niet meer zonder: “Lopend langs de leeggeplunderde woonvertrekken, de verwoeste wasserij en de keuken van het ontmantelde restaurant dacht ik terug aan de behaaglijke warmte die ik hier gevoeld had. Het plezier van gedeelde luxe. Sinds de val van de Enclave heb ik het koud gehad” (93).

Een dystopie toont goed dat mensen enkel samenwerken en gehoorzamen onder dwang of als dat rechtstreeks voordelen oplevert. *Het middel* toont dat zelfs de idealistische sekteleiden handelen uit eigenbelang. Victor wil zich ook laten behandelen door de sekte maar wat hem daartoe overhaalde “was de belofte zelf slimmer, vaardiger, machtiger en rijker te worden” (116).

De utopische Enclave heeft echter een oplossing bedacht voor het egoïsme van de mensheid. Na het ontvangen van de synthetische levenservaring begrijpen de machtige sekteleiden het belang van collectieve waarden: “Académiciens hadden de wijsheid en het verstandelijke inzicht geïnstalleerd gekregen dat het daar niet om ging in de wereld. Collectieve waarden, die brachten vrede en voorspoed, voor iedereen” (117).

6. Zuiverheid

“Alles afbreken, een nieuwe wereld bouwen waarin het onmogelijke noodzakelijk geworden is en het noodzakelijke voorgoed onmogelijk. Een utopie realiseren. Het is hetzelfde als alle werkelijk bestaande mensen afkeuren voor de toekomst. Iedereen wordt gechanteerd door een ideale, irreële versie van zichzelf. De pasmunt van een heilstaat is een kwaad geweten” (62).

Zoals het vorige citaat al aantoonde, staat een utopie in het teken van zuiverheid. Die zuiverheid gaat vaak gepaard met onzuivere aspecten zoals geweld en conservatisme.

In *Het middel* komt daar nog een derde onzuiver element bij kijken: omgevormde utopische burgers stinken naar kattenpis: ““Je ziet het niet zo gauw. Je ruikt het. Hun zweet stinkt naar kattenpis. [...] Het is een onbedoelde bijwerking. Daar hadden ze nooit aan gedacht natuurlijk, maar er veranderde met hun ingrepen ook iets aan de hormonale opbouw van het zweet. Het waren grootverbruikers van Calvin Klein, Chanel, Dior en Vanderbilt in de Enclave”” (63). Het toedienen van kunstmatige levenswijsheid maakt mensen oud en bedorven. Misschien is het niet toevallig dat de utopische mensen naar kattenpis stinken. Hun lichaam is jong maar hun geest is oud en dat is een onzuivere combinatie.

Het kan ook alluderen op het feit dat de utopie stinkt en niet bestaat. Zuiverheid is een illusie en heeft een duistere keerzijde.

De zuiverheid van een utopie wordt meestal ook doorgetrokken naar het landschap. De meest clichématige utopieën of sciencefictionverhalen hebben vaak een heel futuristische setting. De gebouwen uit deze verhalen zijn altijd groots, nieuw maar vooral: schoon. Vuile futuristische gebouwen stroken niet met onze opvattingen: “De Enclave was een ruïne van de toekomst geworden. Opvallend dat futuristische gebouwen die verlaten, sleets en vuil zijn, een pijnlijker aanblik bieden dan andere, even versleten, vervallen en verlaten gebouwen, met een gewonere vormgeving. Het werkt sinister als het geloof in de toekomst de gedaante aanneemt van vergane glorie, of erger, van een weggehoonde, vernielde illusie” (111).

Gebouwen worden nu eenmaal vuil en verslijten, dat is een natuurlijk proces, maar een futuristische omgeving lijkt alles wat met de natuur te maken heeft uit te sluiten: “De groentekassen, kippen en geiten breken de arrogante uitstraling van de futuristische ruïne vakkundig af” (241).

Een zuivere utopie wil dus alle natuurlijke elementen controleren of elimineren, maar vergeet daarbij dat de mens ook een product van de natuur is. Het valt dan ook niet te verwonderen dat de meeste utopieën ineenstorten door toedoen van de mens en zijn emoties.

Vuile klusjes of zware arbeid vallen er meestal niet te bespeuren in utopische verhalen. Het is er een paradijs: werken is er niet nodig en vuile klusjes zijn er niet. Als er toch vervelende taken moeten uitgevoerd worden, dan gebeurt dat door de meerderheid van de bevolking, zodat het vernederende aspect verdwijnt. In een dystopie wordt arbeid al sneller als slavernij bestempeld: “Wat jullie ontwikkeling noemen is voor de helft nuttig, voor de helft slavernij. Wij profiteren een beetje van jullie, maar koesteren onze vrijheid” (202-203).

Tenslotte komt het symbool van het **kristal** vaak terug. In *Het middel* is er nergens sprake van een diamant, maar de mutóplant zou wel dienst kunnen doen als plaatsvervanger. Zowel Victor en Jorge als alle leden van de Enclave zijn op zoek naar deze utopische plant. En zodra Victor die gevonden heeft, vecht hij meteen om de plant te kunnen meenemen: “Dit is zeldzaam. Meestal groeien ze niet in dit droge gebied. Het moet een hele sterke zijn. Een hele, eh, goede.’ [...] Hij stond op. Zijn anders zo vrolijke ogen verhardden zich. [...] Aarzeling voelde ik niet. Ik sloeg meteen en raak ook. Aanvankelijk incasseerde hij verbaasd een paar klappen en deinsde achteruit. Daar bleef hij staan en verdedigde zich. Hij sloeg terug” (138). Zijn vriend, Oldeh, is ervan overtuigd dat “vreemdelingen geen aanspraak mochten maken op inheemse gewassen” (139) en probeert te voorkomen dat Victor de plant meeneemt.

Het vinden van de mutóplant brengt dus onmiddellijk heel wat conflicten met zich mee. Zowel in *De verwoesting van Hyperion* als in *Paravion* zat er een duistere kant aan het kristal. Ook hier is dat niet anders. Het eerste contact met de mutó is niet bepaald een positieve ervaring: “Zo was mijn eerste ontmoeting met de mutó: een zoutige smaak die me urenlang doodsbang maakte. En razend” (27). De plant wordt gevonden met geweld en creëert daar bovenop nog eens geweld bij het opeten ervan. Geen zuiver en geweldloos object dus.

7. Het belang van opvoeding en onderwijs

De Enclave wordt door Victor een fabriek genoemd die mensen produceert. De leiders voorzien zoveel mogelijk mensen van kunstmatige levenservaring en hopen zo de wereld te bevolken met utopische inwoners.

Daarnaast werken ze ook graag met kinderen, omdat die nog niet getekend zijn door “trauma’s en obsessies” (15). De inwoners van de Enclave hebben een utopisch opvoedingsbeeld, maar negeren het gewelddadige karakter ervan: ““Je ziet toch wel de overeenkomsten tussen de meisjes en de mensen die hier getraind zijn en met synthetische levenservaring verrijkt vertrekken? De leiders van de toekomst, man. Die meiden zijn goud waard als ze hier opgroeien. Bedenk eens wat ze kunnen worden!”” (104).

In de Enclave wonen twee meisjes, Pella en Julia. Victor kan “uit hun teint en gave [...] opmaken dat het kinderen van westerse en welgestelde ouders waren” (102-103). Ze zijn met andere woorden ontvoerd, maar volgens de sekteleiden zijn “de meisjes bevrijd uit de gevangenis van hun burgerlijke opvoeding en voilà, je zag de mysterieuze oerkracht en aangeboren wijsheid van het kind tevoorschijn komen” (103).

De idealistische sekteleiden maken dus de fout die de meeste utopische leiders begaan: ze drijven hun systeem te ver door, waardoor de goed bedoelde plannen uitdraaien op gewelddadige dystopische rampen: “De beschaving redden, doe me een lol! Wishful thinking, rampzalige goede bedoelingen” (73).

De implantaten kunnen als een onderwijssysteem gezien worden. Ze dienen mensen namelijk een “*happy-go-lucky* spuit” (229) toe die hun voorziet van levenservaring zonder dat ze daar voor hebben moeten afzien. Eén implantaat kan een jarenlang onderwijssysteem onmiddellijk vervangen. Utopischer kan bijna niet meer.

8. Geweld en conservatisme

“Aan de utopieën lees je de wreedheid, de huichelachtigheid, de onzekerheid, de benauwdheid van de wereld af waarin ze bedacht zijn. En altijd bevatten ze de al dan niet subtiele tekenen van een nieuwe uitsluiting en uitroeiing van alles en iedereen die niet in de ideale wereld past” (156).

De Enclave een idealistische, maar gewelddadige sekte. De lezer zit met de vraag wie er nu goed of slecht is. De filosofische roman belicht die vraag: “Op het nieuws hoor ik altijd dat ze terroristen bombarderen, liquideren en arresteren. Het gekke is dat ze hetzelfde doen met idealisten, vrijheidsstrijders, stakers, milieuactivisten” (65). Goede mensen kunnen door de staat en de media plots als terroristen bestempeld worden en vice versa: “Zomaar opeens zijn drugsbazen zakenlieden, blijken makelaars gangsters, vrijheidsstrijders criminele bendes, zitten terroristen even later in een partij of de regering, activisten heten ineens terroristen” (65).

Iets wat op het eerste gezicht gerechtvaardigd lijkt, blijkt even later een gewelddadige sekte te zijn: “Ook de Enclave zag er destijds doelmatig en gerechtvaardigd uit. [...] Nu is veel beter te zien hoe megalomaan en uitzinnig deze organisatie was. Hoe aandoenlijk in haar enthousiasme en hoe wreed” (92). Maar de Nederlandse regering is ook niet onschuldig. Zij geeft de opdracht om de Enclave te vernietigen en verduistert daarbij heel wat **geweld**: “Maar ga je kijken naar de verwondingen, verzamel je de verhalen, de motieven, hoor je de getuigen, dan blijkt hoeveel er door de gewelddaad verduisterd werd” (92).

Goede bedoelingen en plannen kunnen altijd in de verkeerde handen vallen: “Ontnuchterend was het besef dat al snel daagde: het zou niet lang duren of groepen en instellingen met minder nobele bedoelingen zullen de hand leggen op de technieken van de Wijsheid Academie” (119).

De natuur is heel dynamisch: “Het landschap verandert door stormen, toestromend smeltwater en afkalving” (87). Die dynamiek is onvoorspelbaar en gevaarlijk. Daarom mijden de meeste typische utopische romans de natuur en haar grillige karakter. Toch vinden we in *Het middel* geen sporen van **conservatisme**. De mensen die een implantaat krijgen, zijn dynamische, “energieke” (112), “jonge mensen die hun veerkracht en scherpte niet [verliezen]” (117). Hun opvatting over het leven ontkracht deze stelling wel. Ze willen de wereldbevolking levenservaring geven zodat ongeluk uit de wereld verdwijnt. Dit is een conservatieve opvatting, want ze willen de dynamiek van het continuüm ramp-voorspoed niet meer toelaten.

Misschien is het beter te stellen dat de mensen van de Wijsheid Academie dynamisch zijn in het bereiken van hun conservatieve doel: eeuwig geluk bereiken en behouden.

Gewone personages zijn wel dynamisch en beseffen de kracht van de afwisseling: “Als je eenmaal in het paradijs bent is alles weliswaar fantastisch en volmaakt, maar om die perfectie intact te laten, zou het moeten aanvoelen als een intens en kort moment” (157). Even later besluit Abdel, het personage dat de vorige uitspraak deed: “In utopieën is geen geschiedenis, alleen een eindeloze herhaling, net als in het paradijs” (158).

Utopieën worden vaak bevolkt door gedresseerde burgers die onvoorwaardelijk luisteren en het systeem respecteren. De gelijkenis met de mensen van de Enclave is treffend: “Wat mij het eerste opviel was hoe keurig ze zich gedroegen. Gedresseerd bijna” (64).

Tenslotte is het ook opvallend dat Van Weelden het verhaal vanuit twee **vertelperspectieven** vertelt: dat van de inwoners zelf en dat van de buitenstaanders. Victor, Jorge en de sekteleiden (de inwoners) zien weinig van de negatieve aspecten van hun gemeenschap terwijl de politieagenten die videobeelden van de Enclave bekijken de sekte meteen als gewelddadig bestempelen. Maar soms is het ook omgekeerd. Een buitenstaander kan niet vatten hoe vernietigend het geweld was, hoe groot de pijn en het verdriet op de plaats waar een drama plaatsvindt: “In beeld verschijnen de woorden ‘Bestorming Hersenacademie’. Het oogt alledaags. Een nieuws-item als alle andere. Ik ben daar met mijn neus over een betonnen vloer met olie en met bloed bespate glasscherven weggekropen. Dat soort dingen is niet te zien. Het geschreeuw en de paniek van de mensen in de brandende gebouwen ook niet” (82).

9. Relatie tot de hedendaagse maatschappij

Het middel speelt zich af in onze maatschappij. De personages lijken op werkelijke mensen. Ze hebben dezelfde frustraties, angsten en verlangens. Zelfs de Enclave lijkt niet veel te verschillen van onze werkelijke wereld: “Ik vraag me af of er eigenlijk veel verschil was tussen het leven in de Enclave destijds en dat in het westen. De operatie en de staatsgreep waren een gruwel op de achtergrond, die door de académiciens zonnig werden genegeerd. Ongeveer zoals we in de huiskamers en foyers in de Randstad het Midden-Oosten, de wereldwijde migratie, aidsepidemieën en de groei van China als achtergrondgruwelen behandelen” (166). In onze samenleving worden we voortdurend geconfronteerd met gruwelen en misdaden. De media overladen ons met rampen. De bevolking kijkt en luistert naar het nieuws, maar doordringen doet het meestal niet. En dat zou ook niet mogelijk zijn.

De enige manier om normaal te leven, is alles te relativëren en los te laten. *Het middel* toont deze problematiek aan de hand van het vorige citaat, maar dat gebeurt door de situatie uit te vergroten. Dat de académiciens de staatsgreep volkomen negeren, is overdreven, maar via die uitvergroting valt ons maatschappijbeeld des te meer op.

We leven met een constante dreiging op de achtergrond. Zal er een derde wereldoorlog uitbreken? Hoe loopt het af met het Iraanse atoomprogramma? De verteller toont die dreiging en het onveiligheidsgevoel dat erbij komt kijken: “Voor de generatie van Pierre Guette, die opgroeide tijdens de Koude Oorlog, moet een postnucleaire ramptoestand een vertrouwde voorstelling zijn geweest” (223).

Om dat gevoel van onveiligheid weg te nemen, evolueert onze maatschappij steeds meer naar een controlemaatschappij zoals Hardt die beschrijft. Onze samenleving kent een merkwaardige paradox: we leven in een zachte, geweldloze maatschappij, maar daarvoor moet er wel steeds meer controle uitgeoefend worden. Victor voelt zich veilig in een gevangenis, het toppunt van controle-uitoefening: “Ik mag volledig berooid zijn, dat betekent niet dat ik op voorhand kansloos ben tegenover het ministerie van Justitie. De zakelijkheid van de wereld waarin ik terechtgekomen ben is, vergeleken bij geweld, wreedheid en ontbering, een vorm van bescherming. Redelijkheid als warmte. Dat waardeer ik, juist omdat ik een gevangene ben, een verdachte” (11).

De controle wordt ook op meerdere manieren uitgeoefend. Enerzijds door de regering en anderzijds door een interiorisering. Deleuze en Guattari spreken over het anti-Oedipuscomplex, een verinnerlijkt schuldgevoel dat mensen aanzet om zich beter te gedragen uit interne dwang. De geïmplanteerde inwoners van de Enclave zouden het toppunt van interiorisering bereiken. Ze hebben de ervaring van een oude wijze en beseffen hoe belangrijk collectieve waarden zijn.

Ook het ontstaan van de generische stad als een “wit product” en het verlies van een culturele identiteit worden behandeld in *Het middel*: “Wat we van oudsher stadscultuur noemen is gestorven, alleen in de vorm van een kunstmatig pretparkproject na te bootsen” (111). De vlaktebewoners proberen de ruïnes van de Enclave te reconstrueren en er een commerciële bedoening van maken. Daarvoor maken ze gebruik van simulacra, die ook in onze westerse samenleving een grote rol spelen: “Als we de cultuur van de oostelijke vlaktes aandacht willen geven moeten we gebruik maken van de charme van de ruwe en vrijbuitere kant van

de vlaktebewoners en hun leefwijze. We moeten een hotel bouwen in vlaktestijl, dus als een paar geïmproviseerd tegen elkaar aan gebouwde houten huizen uit een dorp. Gewoon ergens tegen een flink beschadigd deel van de Enclave aan geplakt” (165). De Cauter beschrijft deze problematiek in *De capsulaire beschaving*: “De generische stad is de stad in het tijdperk van het transcendentaal kapitalisme. *Global capitalism, corporate identity*. De onstuitbare optocht van de ketens (winkelketens, hotelketens, fastfoodketens, restaurantketens, etc.) – dat is het generische. De McDonaldisering, de ‘Hilton-cultuur’. In zijn overgang van de industriële naar de postindustriële fase ziet de stad zich genoodzaakt zichzelf opnieuw te ensceneren, via geschiedenis, cultuur, couleur locale, toerisme” (De Cauter 2004: 44).

Het middel toont aan de hand van een lichte uitvergroting onze werkelijke wereld zoals zij is. De plannen van de Enclave lijken utopisch, maar aan de hand van het dubbele vertelperspectief ziet de lezer onmiddellijk dat die plannen niet deugen en dat de wereld niet zal verbeteren. Geluk zal je niet vinden door een andere maatschappij te creëren, want “alle geluk [is] van deze wereld” (162).

10. Conclusie

Het verhaal speelt zich af in het Nederland van de nabije toekomst, maar de ruimtelijke verwijzingen komen niet overeen met het werkelijke Nederland en de situering in de tijd is niet precies. De zoektocht naar de mutóplant en de mythische ziekte der vergetelheid heeft iets weg van een droomwereld. Bovendien suggereert de naam, de Enclave, dat het om een gesloten gemeenschap gaat.

Toch beantwoordt de roman niet aan alle kenmerken die bij het **insularisme** horen. De Enclave ontvangt bezoekers niet gastvrij, want ze worden ontvoerd en vastgehouden tot ze geen gevaar meer vormen voor de sekte. De Enclave kent ook geen duidelijk afgebakende grenzen. Iedereen kan er zomaar binnenwandelen.

Slechts enkele van de aspecten die bij **totalitarisme** horen zijn in de roman aanwezig. De wereld uit *Het middel* is niet overzichtelijk, maar er worden wel veel details beschreven. De lezer verliest zich echter in de onoverzichtelijke fragmentaire wereld.

Personen zijn niet inwisselbaar, tenminste toch niet voor hun operatie waarbij ze kunstmatige levenservaring krijgen toegediend. Wanneer ze omgevormd zijn tot utopische burgers worden ze inwisselbaar en ontstaat er een ongelijkheid tussen utopische burgers en de gewone bevolking, maar onder de geopereerde mensen zelf is er wel gelijkheid. De institutie die alles

beslist is dezelfde als bij ons: de staat. De regering waarborgt veiligheid, maar ontnemt de bevolking daardoor een deel van zijn vrijheid. De Enclave is een terroristische/utopische beweging die daar tegenin gaat.

De utopische mensen streven naar collectieve waarden. Paradoxaal genoeg hebben de meesten zich wel laten opereren om individualistische redenen. De académiciens verlangen naar eeuwig **geluk**, maar beseffen niet dat geluk zonder zijn tegenpool geen waarde heeft.

De mensen uit de Enclave zijn zeker niet **zuiver**. Ze stinken naar kattenpis en zijn gewelddadig in het doordrijven van hun idealen. Daarnaast is ook de utopische mutóplant, die als plaatsvervanger van het symbolische kristal kan dienst doen, niet zuiver. De plant veroorzaakt heel wat ruzie en woede.

De sekteleiden hechten veel belang aan **opvoeding en onderwijs**. Onderwijs kan vergeleken worden met het implanteren van wijsheid en ervaring. Zo'n implantaat bevat een leerproces waar een normale persoon jaren over doet. Het is dus een krachtig "onderwijsimplantaat". Bovendien hebben de sekteleiden fascistische ideeën over opvoeding, want ze ontvoeren twee meisjes om op te experimenteren.

Vervolgens zijn ook **geweld en conservatisme** van de partij. Het geweld is zowel bij de Enclave als bij de Nederlandse regering aanwezig. Over het conservatisme is er enige twijfel. Op het eerste gezicht lijken de sekteleiden dynamisch, maar bij nader onderzoek blijkt dat ze een heel conservatieve doelstelling hebben: het eeuwige geluk verkrijgen.

De **verwijzingen naar onze maatschappij** zijn talrijk, aangezien *Het middel* zich afspeelt in een wereld die sterk lijkt op de onze. De auteur vergroot enkele kenmerken van onze samenleving uit en filosofeert heel veel over onze manier van leven en denken.

Het is moeilijk om een etiket op de roman te plakken. Er zit een utopische verhaallijn in de roman (het verleden) en een min of meer dystopische relativering (het heden). Toch heeft deze roman weinig typische dystopische kenmerken. Het heden toont dat alle utopische plannen van het verleden mislukt zijn, maar er is wel een positief wereldbeeld. Geluk of ongeluk zit in de maatschappij zelf en dat toont de roman heel goed:

“In een proces van kritiek, omkering en niet zelden hysterische idealisering brouwen mensen dan, met het vuur van goede bedoelingen en moreel gelijk, plannen voor een best denkbare wereld. Wat iedereen vergeet is dat je aan die plannen vooral afleest door wie en onder welke omstandigheden ze bedacht zijn. Over de toekomst of de deugdelijkheid van zulke maatschappelijke verhoudingen kom je niets te weten. Als je erachter komt voor welke toestand die utopieën als oplossing of kritiek bedacht zijn, schrik je vooral van de werkelijkheid waarop ze reageren. En van de verwrongen waarneming van de mensen die ze bedachten. Utopieën zijn er om van de werkelijkheid te schrikken. Niet om te discussiëren over de toekomst. En al helemaal niet om uit te voeren” (155-156).

III. Algemene conclusie

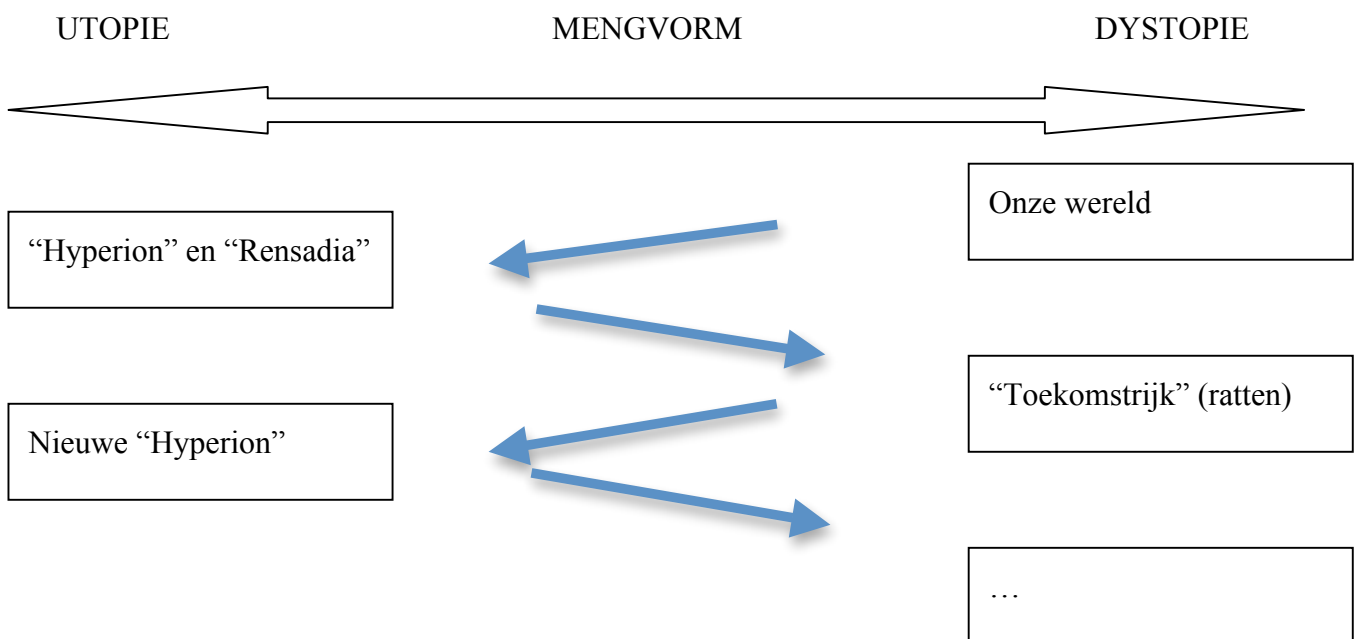
A. Vergelijking van de besproken romans

Hoewel de drie romans tot een verschillend genre behoren, hebben ze alle drie een utopische verhaallijn.

De verwoesting van Hyperion, een sciencefictionverhaal, sluit het meeste aan bij de typische kenmerken van de utopie. Het verhaal beschrijft een ideale maatschappij, Hyperion, in een futuristische setting. Die wereld gaat ten onder aan de agressie van de ratachtigen. De ratten streven naar een utopie, maar hun maatschappij onttaardt in een dystopie. De ‘goede’ mensen en rensen kunnen het rattenrijk vernielen en een nieuwe gemeenschap oprichten.

De cyclus van het leven staat centraal in deze roman. De verteller toont dat alles vergankelijk is, hoe sterk of intelligent een persoon of samenleving ook is. Bijgevolg beweegt dit verhaal op het continuüm voortdurend van de ene tegenpool naar de andere:

- dystopische wereld
- utopische Hyperion en Rensadia
- dystopische rattenrijk
- utopische nieuwe en betere Hyperion

Paravion heeft veel weg van een sprookje of een mythe. Het is een minder typische utopie dan *De verwoesting van Hyperion*, maar heeft ook minder utopische idealen.

Het verhaal speelt zich af in twee ruimtes: het dystopische Morea en het utopische Paravion. De twee werelden blijven strikt gescheiden en ook op het continuüm verplaatsen ze zich niet. De personages proberen van de ene ruimte naar de andere te gaan, maar dat is in geen van beide richtingen mogelijk. Paravion is omringd door hoge muren en wordt bewaakt door poortwachters. De meeste Moreanen sterven op weg naar Paravion en hun ziel geraakt niet verder dan de muur. De zielen van gestorven Moreanen rusten als uilen op de hoge wallen van de stad. De weinige Moreanen die Paravion levend bereiken, voelen er zich geestelijk niet thuis. Ook de Paravianen die naar Morea willen emigreren, kunnen dat niet. Ze zullen zich er niet thuis voelen en kunnen zelfs vermoord worden door de dominante Moreaanse ‘wraakgodinnen’. Schematisch ziet het er als volgt uit:

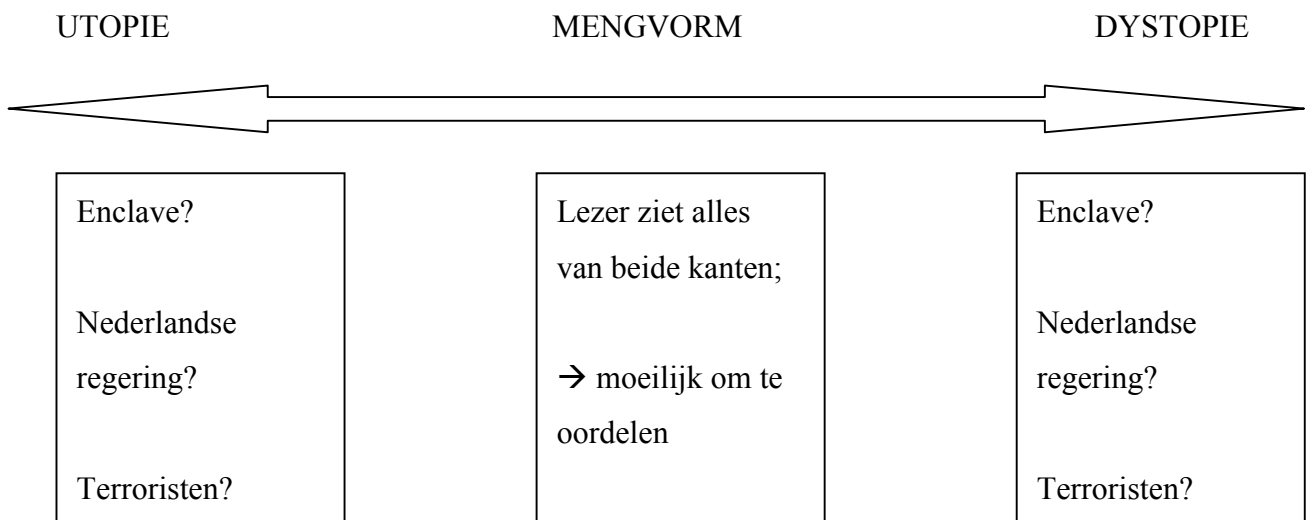

Dit schema ziet er heel eenduidig uit, maar moet toch gerelativeerd worden. De schematische opstelling is de manier waarop de personages de werelden in het begin zien. Later in het verhaal beseffen ze dat Paravion niet zo utopisch is als het lijkt en dat Morea al bij al nog wel een goede plaats was om te wonen.

Het Middel is een roman die voortdurend speelt met het utopische genre. De roman heeft twee verhaallijnen: het heden en het verleden. Het boek toont de geschiedenis van de Enclave en haar utopische plannen om bij mensen kunstmatige levenservaring in te planten. Geïmplanteerde inwoners zouden het belang van collectieve waarden begrijpen. Op die manier ontpoppen ze zich tot ideale leiders van de nieuwe utopische maatschappij.

Het heden toont echter dat de Enclave vernietigd is omdat de Nederlandse regering de sekte als een terroristische samenzwering beschouwde. De overlevenden van de aanslag proberen hun utopische idealen verder in de praktijk om te zetten.

Ondertussen filosoferen de verteller en de personages over leven en zingeving. De personages tonen heel duidelijk dat het beoordelen van iets of iemand heel subjectief is. Het goed of slecht zijn van iemand is een kwestie van interpretatie, van kijken. Bijgevolg is het moeilijk voor de lezer om te oordelen over de Enclave, de regering of de handelingen van bepaalde personages.

B. Evolutie?

De drie schema's maken één ding zeker duidelijk: het is onmogelijk om utopische literatuur in vakjes te steken en een roman als eenduidig utopisch of dystopisch te bestempelen.

De oudste roman die ik bespreek, *De verwoesting van Hyperion*, is vrij eenvoudig in te delen in utopische en dystopische werelden. Maar op de recentste roman, *Het middel*, is geen enkele classificatie meer van toepassing. Is er sprake van een evolutie? Na het lezen van postmoderne romans zoals *Zwerm*, zou je inderdaad gaan geloven in een tendens om utopie en dystopie te laten samenvloeien.

Zo is de roman *Zwerm* van Verhelst een utopie die paradoxaal genoeg aan bijna alle dystopische kenmerken voldoet:

1. Insularisme

Het eerste kenmerk vormt hierop een uitzondering. De wereld is géén eiland, maar een oneindig opgesplitste chaotische samenleving. Informatie gaat van mens tot mens, van computer tot computer, zonder dat iemand daar controle over heeft: “Je opent de mailbox en je ontvangt berichten van mensen die je meent te kennen. Nietsvermoedend open je het attachment, een foto spreidt zich over het scherm uit, je hoort jezelf zeggen: ‘Oh my God.’ De foto is op geen enkele manier nog te verwijderen” (457).

2. Totalitarisme

Er is ook geen totalitarisme in de roman. De wereld is fragmentair en een overzicht zoeken is een onmogelijke opdracht: “Niemand is in staat het geheel te overzien” (457). “Lever u over aan de grenzeloze verveelvoudiging” (zwarte pagina's). Toch lijkt er een controlerende instantie aanwezig te zijn: “Het gezicht naar de Leider gekeerd. Men is nooit alleen. De Leider ziet u” (zwarte pagina's).

3. Collectief geluk

Collectief geluk lijkt niet aanwezig, maar de mensheid streeft wel naar hetzelfde doel: “De droom die in de twintigste eeuw tegelijk verwezenlijkt werd: de teleologie van het kiemvrije lichaam, mens sana in corpore sano. De droom van het lichaam dat de vervolmaking heeft bereikt, de perfecte zuiverheid” (zwarte pagina's). Dit is echter de droom van het kapitalisme,

van het systeem en niet van de inwoners: “Alleen het VIRUS zal ons er permanent toe aanzetten te blijven kopen” (zwarte pagina’s).

4. Zuiverheid

Een lichaam wordt zogezegd zuiver door het virus te aanvaarden: “Het Virus moet worden geïncorporeerd” (zwarte pagina’s). Maar die zuiverheid is een illusie: “Er is geen Zuiverheid” (zwarte pagina’s).

5. Het belang van opvoeding en onderwijs

Over het belang van opvoeding en onderwijs wordt zelfs niet gesproken in de zwarte pagina’s die het manifest van de nieuwe utopie/ dystopie bevatten.

6. Geweld en conservatisme

Geweld is voortdurend aanwezig. De talrijke folterscènes in de roman bewijzen dat. Conservatisme is er niet: “Als het systeem faalt, moeten nieuwe systemen worden uitgevonden” (zwarte pagina’s).

7. Conclusie

De personages uit *Zwerm* leven in een dystopische utopie. Of in een utopische dystopie. Het is onmogelijk om deze wereld exact te classificeren, want alles loopt door elkaar en valt tegelijkertijd samen:

“Wij hebben een droom.

Wij hebben in de droom zelf plaatsgenomen.

Wij zijn die droom geworden.

En die droom heet **VIRUTOPIA.**

De mens is dood♠

lang leve de mens

De nieuwe mens heet Homo Invictus Viralis

DE NIEUWE MENS ZAL VIRAAL ZIJN

OF ZAL NIET ZIJN” (zwarte pagina’s).

C. Goed of slecht? Droom of nachtmerrie?

De westerse maatschappij heeft geen centrum en wordt steeds virtueel: “In deze tijden wordt in pixels gedacht. En elke pixel lijkt te woekeren” (Verhelst 2005: 463). Vroeger vond handel op de markt of op de beurs plaats; nu gebeurt dat via het internet. Boodschappen doen via het internet is een alledaagse gebeurtenis en computerspelletjes die virtuele werelden esceneren zoals *World of Warcraft* en *Second Life* zijn ontzettend populair.

Net zoals in onze wereld is het in die spelletjes moeilijker dan ooit om uit te maken wie goed of slecht is. Een terrorist handelt uit liefde voor zijn eigen idealen en is in zijn eigen ogen een verzetsstrijder. De westerse beschaving lijkt voor ons dan weer rechtvaardig en correct, maar sommige groepen zoals extremistische moslimbewegingen zien onze ‘verdorven’ maatschappij als een bedreiging. Bouazza’s roman *Paravion* beschrijft deze problematiek zeer goed.

Ook televisieprogramma’s spelen in op deze ethische kwestie. Populaire reeksen zoals *Heroes*, *24* en *Prison Break* tonen voortdurend hoe instabiel en subjectief alles is: vijanden worden vrienden en de vertrouwde eigen regering blijkt corrupt te zijn.

Miljoenen mensen kijken naar deze Amerikaanse televisiereeksen. De series behandelen een gevoelig onderwerp waar alle mensen mee worstelen: moraliteit. Wat maakt iemand goed of slecht? Ben ik een slecht persoon als ik voor mijn eigen familie een ander gezin de loef afsteek? Is liegen wel zo slecht? Handel ik niet juist goed als ik de verantwoordelijkheid opneem om bepaalde leugens niet openbaar te maken? Bespaar ik sommige personen dan niet heel wat leed? Zijn alle dromen wel de moeite waard om voor te vechten? Iemand kan zo halsstarrig en rechtlijnig zijn dromen nastreven, dat het proces er naartoe meer schade kan aanrichten dan de droom waard is. Zo kan een eenvoudige politicus met een gelukkig gezinsleven streven naar die utopische ministerspost. Die plaats bereiken vergt een jarenlange inspanning, al dan niet ten koste van zijn gezin. Was het wel de moeite waard om een hele leven lang naar dat ene ambt te streven en niet om te kijken naar het geluk dat er al was? Misschien bereikt die aanvankelijk gelukkige mens de top wel helemaal alleen. Men zegt niet voor niets dat het eenzaam is aan de top.

Het is logisch dat deze ethische kwestie ook in de huidige literatuur aan bod komt. De 21ste eeuw heeft veel literatuur waar een utopische verhaallijn in aanwezig is. Wie goed zoekt, kan in enorm veel populaire romans utopische aspecten terug vinden.

De prototypische utopie verdwijnt misschien, maar het genre evolueert naar romans die niet meer enkel utopisch of dystopisch zijn. Onze werkelijke maatschappij is dan ook niet louter het ene of het andere. Het verlangen naar een andere wereld is utopisch, maar het geluk zit in het hier en nu.

Wat is goed en wat is slecht?

Was die nachtmerrie van gisteren nu echt zo erg?

Was het niet eerder een mooie droom met een paar beangstigende kantjes?

Net zoals iedereen in het echte leven weleens geconfronteerd wordt met verlies en de angst om mooie dingen te verliezen?

Is die droom waar je al zo lang naar verlangt wel utopisch?

Misschien verandert die droom wel in een nachtmerrie...

IV. Bibliografie

Achterhuis, H. (1998). *De erfenis van de utopie*. Amsterdam: Ambo.

[Anoniem]. Baby's eten halal in Amsterdams ziekenhuis. Uit: *De Morgen*, 14 april 2008.

Geraadpleegd op 14 april 2009 via

<http://www.demorgen.be/dm/nl/990/Buitenland/article/detail/241798/2008/04/14/Baby-s-eten-halal-in-Amsterdams-ziekenhuis.dhtml>

[Anoniem]. Halal-shampoo nieuwste beautytrend. Uit: *De Morgen*, 2 juni 2008. Geraadpleegd op 14 april 2009 via

<http://www.demorgen.be/dm/nl/990/Buitenland/article/detail/298036/2008/06/02/Halal-shampoo-nieuwste-beautytrend.dhtml>

Bastenaire, J. & Diler, A. *Het Alevisme en de Alevieten. Korte inleiding op de sociale, godsdienstige en filosofische aspecten*. Geraadpleegd op 14 april 2009 via

<http://users.skynet.be/wereldwijd.geloven/docs/Religies/IslamAlevieten.htm>

Bouazza, H. (2004). *Paravion*. Amsterdam: Prometheus.

De Cauter, L. (2004). *De capsulaire beschaving*. Rotterdam: Nai.

De Wit, G. & Westerink, H. (1994). Het alziend oog. Uit: *De Peueraar* 44, april 1994.

Geraadpleegd op 18 februari 2009 via <http://www.gebladerte.nl/00735p44.htm>

Elliot, R.C. (1970). *The shape of Utopia: studies in a literary genre*. Chigaco: University of Chicago press.

Groes, B. (2009). *Utopie uitgesteld: Dirk van Weeldens Het middel en Leon de Winters Het recht op terugkeer*. DWB 1 2009. Geraadpleegd op 28 april 2009 via

<http://www.dwb.be/krit-enc/kritenc.html>

Hardt, M. (2002). De mondiale controlemaatschappij. Uit: *Yabasta*, 14 oktober 2002.

Geraadpleegd op 28 april 2009 via <http://www.yabasta.be/De-mondiale-controlemaatschappij>

Jacoby, R. (2005). *Picture imperfect. Utopian Thought for an Anti-Utopian Age*. New York: Columbia University Press.

Jameson, F. (2005). *Archaeologies of the Future. The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. New York: Verso.

Keunen, B. (2003). 'Donnez-moi donc un corps...' *Deleuzes esthetiek van de intensiteit als model voor actuele kunstpraktijken*. Gent: Documenta. Tijdschrift voor Theater.

Keunen, B. (2003). *Little genealogy of the ethical ordeal. Deleuze, Bakhtin and the history of the novel*. Gent: Spiegel der letteren.

Kumar, K. (1987). *Utopia & Anti-Utopia in modern times*. Padstow: T.J. Press Ltd.

Lush, V. *The Influences of Eastern Philosophies in Aldous Huxley's Island*. Geraadpleegd op 17 december via www.huxley.net/island/

Morson, G.S. (1981). *The Boundaries of Genre. Dostoevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia*. Austin: University of Texas Press.

Moylan, T. (2000). *Scraps of the untainted sky. Science Fiction, Utopia, Dystopia*. Colorado: Westview Press.

Negri, A. & Hardt, M. (2000). *Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Neuteleers, S. (2006). *Achterhuis' nieuwe visie op de utopie*. Geraadpleegd op 17 december 2008 via [www.econ.kuleuven.be/public/N05024/documenten/review%20\(2006\)%20%27Utopie%27%20Achterhuis%20%5BStijn%20Neuteleers%5D.doc](http://www.econ.kuleuven.be/public/N05024/documenten/review%20(2006)%20%27Utopie%27%20Achterhuis%20%5BStijn%20Neuteleers%5D.doc)

Raes, H. (1978). *De verwoesting van Hyperion*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Servier, J. (1967). *Histoire de l'utopie*. Saint-Amand: Gallimard.

Snodgrass, M. E. (1995). *Encyclopedia of Utopian Literature*. California: ABC-CLIO.

Stynen, L. (1995). *Schrijven over morgen*. Antwerpen: Restant XXII 3.

Ueding, G. (1978). *Literatur ist Utopie*. Herausgegeben von Gert Ueding. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.

Van Weelden, D. (2007). *Het Middel*. Amsterdam: uitgeverij Augustus.

Verhelst, P. (2002). *Zwerm. Geschiedenis van de wereld*. Amsterdam: Prometheus.

Vervaeck, B. (2007). *Het postmodernisme in de Nederlandse en de Vlaamse roman*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.

Vervaeck, B. (2006). Het verdriet van de wereld. Uit: *Ons Erfdeel*, vol. 49 (2006), aflevering 1 (februari), pp. 57-66.

Vitse, S. (2009). *Hafid Bouazza. Paravion*. Lexicon voor Literaire Werken, 2009 (ter perse).

Vogelaar, J.F. (1987). *Terugschrijven*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Zoon, C. (2009). Straat van Gibraltar is kerkhof van immigranten. Uit: *De Volkskrant*, gepubliceerd op 28 juli 1999, bijgewerkt op 18 januari 2009. Geraadpleegd op 13 april 2009 via http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article810586.ece/Straat_van_Gibraltar_is_kerkhof_van_immigranten